

МИКОЛА РУДЕНКО

**ШЛЯХ ДО
ХАОСУ**

**(З ПРИВОДУ ЕКОНОМІЧНОЇ
РЕФОРМИ М. ГОРБАЧОВА)**

МИКОЛА РУДЕНКО

ШЛЯХ ДО ХАОСУ

(З ПРИВОДУ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФОРМИ
М. ГОРБАЧОВА)

diasporiana.org.ua

Видавництво „Українські Вісті”
Детройт 1988 р.

1. Битва економічних теорій

Революція і гумус. Моє життя почалося грижею, котру я накричав біля материнських грудей — бо в них не було молока. Голод 1921 року радянська держава не приховувала — на відміну від штучно створеного голоду 1932-1933 років. Перший стався внаслідок так званого воєнного комунізму. То був час, коли більшовики іще навіть не знали, чи слід вводити гроші, бо Маркс у своїх неосвяжних писаннях не сказав жодного слова про те, які економічні закони діятимуть після перемоги пролетаріату. Одне було ясно — не буржуазні, бо революція спрямована саме проти буржуазії. Селянство вважалося дрібнобуржуазною стихією, отже з ним також можна й не церемонитись. Озброєні пролетарі в шкірянках (продзагони) вривалися в селянські хати, розвалювали печі, переривали заступами долівки — після їхнього гостювання села нагадували справжні руїни. У такий спосіб шукали прихований від міського пролетаріату хліб. Скаржитися було нікому — все діялося законно, навіть „науково”: пролетаріат на практиці здійснював свою диктатуру.

Саме він, озброєний пролетаріат, і є державою в розумінні Маркса. І в розумінні Леніна того періоду.

Ця, здавалось би, струнка й надійна теорія (саме такою вона уявлялася російським марксистам) негайно ж показала, що кабінетні розумування із рожевих ілюзій здатні народжувати страхотливі монстри. Диктатура пролетаріату на практиці виродилася в узаконений бандитизм, ти-

сячоруке мародерство й таке пограбування селянства, яке увірвало саму можливість орати й сіяти. По всій неосяжній імперії запанував нечуваний голод. Гинули люди — мільйони людей! Вони проклинали більшовиків, Леніна, пролетарську революцію.

Я почав себе пам'ятати з не вельми естетичної частушки, яку співали ті, хто змушений був кинути землю, що з годувальниці перетворилася на катувальницю, й вирушити на Донбас — у його темні, жорстокі, та все ж рятівні надра. Частушка, мабуть, народилася у 20-21 роках і за інерцією докотилася до року 1926. Пізніше вона стерлася з пам'яті народу — НЕП швидко покінчив з голодом. А коли НЕП було зліквідовано, з'явився інший герой анекдотів і в'їдливих частушок (надовго — на ціле тридцятиліття!), але тепер такі співанки коштували життя.

Ось вона — частушка, з якої розпочався для мене світ:

*Сідім Ленін на лугу,
Гризьот конскую ногу.
Ах, кака я гадіна —
Конская гов'ядіна!*

Звісна річ, шестилітня дитина не здатна досягнути різниці поміж алегорією й реальністю — я сприймав ці слова буквально. Леніна я вже бачив на портретах. Один із його портретів височів над мостом через річку — на вершині примітивної дерев'яної арки. Я вдивлявся в обриси дивакуватого чоловіка в кепочці, з червоним бантом на грудях, і не тямив: хто ж він є — людина чи вовкулака із страшної казки? Вдень, мабуть, живе людським життям, а надвечір робиться схожим на вовка. Бо інакше навіщо ж йому тікати в луги, щоб там потай від людей гризти „конскую гов'ядіну“?..

Відтак мій дитячий мозок доріс до сприйняття страшної реальності: скільки я себе пам'ятаю,

стільки в Радянському Союзі не зникає проблема їжі. Вона завжди виглядає злободенно — то мільйони людей гинуть від страхітливого голоду, то рятують трудящих продовольчі картки або спецталони. І це при умові, що СРСР володіє найбільшим орним полем земної кулі. Йому належить (подумати тільки!) $\frac{2}{3}$ світових чорноземів. І то найглибших, найліпших. Без особливих зусиль ці землі могли б прогодувати 1.5 мільярда чоловік. Та з якихось таємничних причин вони не спроможні прогодувати власне населення Радянського Союзу.

Протягом десятиліть сотні тисяч тракторів виконують лише одну-єдину функцію: вельми успішно винищують природну родючість ґрунтів. Майже всюди на неосяжних просторах імперії — від Балтики до Тихого океану — ось уже близько шести десятиліть оранка провадиться за принципом „з гір вода”. Тобто не поперек схилів, як це роблять добрі господарі, а впродовж — бо так воно легше і для трактора, і для тракториста. Цим створюються ідеальні умови для того, щоб осінні й весняні води рік за роком зносили найвартісніше, чим володіє людство — гумусний шар планети! — в замулені ріки, а відтак у моря й океани, звідки гумус уже ніколи не повернеться на зубожілі лани. Мільйони або й мільярди років Сонце нагромаджувало на поверхні земної кулі оту енергію життя, — поверхневий покрив, що насправді є живим тілом планети. Так, справді: гумусний шар — тоненьку плівку, якою, мов немовля пелюшкою, обгорнена земна куля — лише його й можна назвати живим тілом. Його та ще живі організми, тобто біосферу. Все інше на Землі мерве.

Живі організми існують за рахунок гумусу. Якщо помре він, гумус, то й усі живі організми також помруть. На поверхні земної кулі запанують неосяжні пустелі. Земля стане схожа на безжиттєву поверхню Марса.

Це добре, що люди сьогодні повстали проти нагромаджень атомної зброї. На жаль, не всі поки що розуміють, що загибель загрожуватиме нашій цивілізації не лише з цього боку. Поглянь на світову мапу: всі старі цивілізації оточені безводними пустелями. Часом серед пустель археологи викопують засипані пісками старовинні міста. Історики засвідчують: Сахара в давньоримські часи була житницею й багатющим пасовиськом. Там римляни вирощували сотні тисяч коней для своєї бойової кінноти. А нині?..

Ми з дружиною прибули в Західну Європу просто із сибірського заслання — з передгір'їв Гірського Алтаю. Благословенний світ! Невисокі гори довкола Горно-Алтайська вкриті таким родючим чорноземом, що навіть на вершинах їхніх вирощують картоплю. Орати їх розпочали порівняно недавно, родючість ґрунтів іще не зруйнована — і ось погляньте, як тут сьогодні господарюють. Я сам це бачив: гній із корівників не вивозять на поле, а вивалюють у найближчі яри. Відтак весняні води змивають його в Катунь. Я звернувся до дядьків: хіба ж так можна? Адже ж у світі не існує кращих органічних добрив, ніж коров'як. На це сибіряки презирливо відповіли:

— Ми нашу святу землю занехаювати лайном не будемо

Гірські схили заорюють так само, як усюди в Радянському Союзі: впродовж, а не поперек. Може, колгоспних трактористів і звинувачувати не годиться: бракує відповідної техніки. Адже ж це справа не проста — орати на схилах гір. Та ми з Раїсою мало не плакали, споглядаючи буйноплинну Катунь після дощів: її волошкові води ніби хтось зафарбовував сажею. То з гірських оранок дощі вимивали сонячну енергію, без якої неможливе життя на землі. Ця форма землекористування нагадує продовження людського роду в такий спосіб: акушери вбивають матір, щоб з її лони видобути дитя...

Мотичне рільництво. У Радянському Союзі створилася неймовірна ситуація: велетенська індустрія виготовлює безліч сільськогосподарських машин, але ці машини дають народів так мало, що трудове селянство фактично перейшло на мотичний спосіб рільництва. Народ здебільшого харчується не з державних крамниць, а з базару. А все, що потрапляє на базар, колгоспники вищують на своїх присадибних ділянках. Виробляють за допомогою споконвічних лопат, сапок тощо. І до того ж у вільний від роботи час. Чим же вони займаються в час робочий, осідлавши свої надпотужні трактори? Руйнують природну родючість ґрунтів. Спроваджують у ріки сонячну енергію, котру не можна назвати кров'ю лише через те, що й сама людська кров народжується з неї. Але кров'ю економіки назвати можна.

Люди чомусь не думають про гумусний шар планети як про найсвятіший дарунок Сонця. Вони невдовзі схаменуться. Та чи не буде пізно?..

Добре відомо: присадибні ділянки становлять лише 2% землі, яка обробляється в Радянському Союзі. Але на цій мізерній площі недавно вироблялося близько 40% молока, м'яса, яєць, картоплі тощо. Зараз виробляється значно менше: село втрачає трудові руки, молодь покидає материнські хати, рушаючи до промислових центрів. Процес природний, у багатьох країнах він уже цілком завершився. Але в Радянському Союзі цей природний процес породжує неприродні явища: завдяки йому катастрофічно спустошуються продовольчі крамниці. Бо тепер довкола хат, на присадибних ділянках, обробляється уже не 2%, а, мабуть, не більше 1.2% продуктивної землі. Село обезлюдніло й постаріло. Це одразу ж позначилося на продовольчому балансі радянської імперії. Отже справді-таки годують не колгоспні трактори — годують тисячолітні лопати й сапки. Годує знана з діда-праділа праця, яка вкладається у виробництво в години, призначені для людського відпочинку. Народ у буквальному розумінні перейшов на „підніжний корм”.

Тепер, дорогий читачу, тобі легко уявити саму суть радянської індустрії. Вся вона працює кудись мимо — в якийсь зажерливе Ніщо, в темне, безпросвітне Нікуди. Або скажемо так: працює лише на всесвітню ентропію. Тобто на ту загадкову силу природи, яка поглинає всі види енергії — і світло Сонця, і тепло людського тіла, і родючість ґрунтів, і величезні багатства наших енергетичних джерел. І, зрештою, саме життя. Безумовно, там, у цій загадковій, непізнаній силі, ховається й сама костомеха Смерть.

З чого починалася битва економічних теорій? Чому ж так склалося? Коли це почалося?..

Почалося давно — іще в XVIII віці. По суті, вже понад два століття на земній кулі точиться війна між протилежними економічними теоріями. Думати, що це лише війна суто наукова, академічна — велика помилка. Це є війна між капіталізмом і соціалізмом, а чи вона здатна утриматися в академічних берегах? Якби ж то!..

Дехто гадає, що економічних теорій багато — може, навіть стільки, скільки професорів та академіків. Насправді ж їх тільки дві. Створені вони не академіками, а дилетантами — одна створена королівським лікарем Ф. Кене, друга — викладачем літератури А. Смітом. Професори й академіки з'являться згодом. Дехто із них виростить якусь галузку на дереві пізнання — але ж не більше. Дерев залишиться двоє і тільки двоє. Двоє навіть у тому разі, якщо з'явиться мода на новітні економічні теорії. До таких „модних” теорій належить і марксизм.

Одне з дерев народить поживні плоди, які ошчасливлять вільних людей; друге (разом з „модними” напрямками), як ми згодом переконаємось, обдарує людство отруйними плодами. Ці плоди спершу захмелюють, породжують яскраві утопічні ілюзії. А коли проминають десятиліття і зрештою настає тверезість — знесилені, покалічені люди, що роками брели по коліна у кривавих ріках,

опиняються на пустельних берегах, зовсім непридатних для людського існування. Вони все ще не можуть повірити, що їхнє життя було марним. А якщо й не марним, то лише тому, що в негативному досвіді людства є також позитивне начало: руйнівний шлях комусь-таки належало пройти, щоб нащадки ніколи до нього не наближалися — нехай він заростає бур'янами забуття.

Давайте поміркуємо про економічну науку як таку. Про саму сутність економічної науки. Адже ж не всякі розумування — хай навіть вельми дотепні й захоплююче яскраві — можна назвати наукою. Науковими є лише такі теорії, які піддаються перевірці в експериментах. Саме він, його величність Експеримент, має право сказати останнє слово: що ми тут справді маємо — наукову теорію чи тільки утопічний міт?..

Легко ставити досліди в мікросвіті: порівняно з тривалістю його процесів наше життя виглядає цілою вічністю. Генетика, незважаючи на трагічні ускладнення, перемогла в СРСР саме тому, що героїня генетичних дослідів знаменита мушка протягом нетривалого часу встигає ошасливити вчених кількома поколіннями своїх нащадків. Та коли йдеться про економічну науку, то в цьому разі об'єктом експериментів є людське суспільство. Тут ми самі мусимо виступити або в ролі піддослідних мушок, або навіть (даруй мені, читачу!) в ролі бактерій, що розмножуються в скляній посудині з таємничим бульйоном. Завдання полягає в тому, щоб якась несуетна, вайлувата бактерія, вчепившись за стінку посудини, спокійно й розважливо поставила перед собою оці запитання: за рахунок чого ми всі живемо? Що дозволяє нам розмножуватись? Що станеться з нами, коли в посудині не залишиться поживних кальорій — окрім наших власних організмів?..

Хоч це, може, й образливо для нас, людей, але

питання, котрі належить розв'язати економічній науці, по суті нічим не різняться від наведених вище. І в цьому немає нічого дивного: життя всюди засноване на тих самих енергетичних законах. Спершу слід побачити джерело життєвої енергії, далі належить уважно вивчити закони її перетворення. Цей фізико-енергетичний підхід до життя (ба, навіть до економіки!) декого здатний відштовхнути: мовляв, такий підхід вульгаризує науку про людське суспільство.

Я покищо не стану боронитися від можливих закидів — моя праця присвячена іншим проблемам. Скажу тільки ось що: зорі, галактики, сам Всесвіт безвідмовно підкоряються законові збереження й перетворення енергії. Де ж візьме сил людське суспільство, щоб вийти з-під його деспотичної влади?

Основою економічної науки завжди було вчення про додатковий продукт і його суспільне віддзеркалення — додаткову вартість. А в глибинах цієї проблеми ховається вічна загадка: які сили зумовлюють людський поступ? Чи досить самого лише розуму й таланту, щоб завжди перемагав прогрес? Чому впали такі економічні велетні, як Єгипет і Римська імперія? Хіба їм бракувало розуму й таланту?..

Вчення про додаткову вартість — то є вчення про економічні підвалини, на яких стоїть земне людство. В залежності від того, як ми розуміємо природу додаткової вартості, формуються всі суспільні інститути й сама державність. Далі я спробую показати, що існує також зворотний зв'язок: від того, як сформована держава, залежить існування додаткової вартості або її відсутність. І то в масштабах цілої держави. При цьому йдеться не про відносну додаткову вартість, а про абсолютну. Різниця між тим і тим, глибинне розуміння ці-

єї різниці і є полем бою для протилежних економічних теорій. Саме на це поле ми й поведемо нашого терплячого читача.

Академічні парадокси. У марксизмі додаткова вартість пов'язується з негативними тлумаченнями, оскільки вона буцімто народжується із капіталістичної експлуатації. У сталінських працях так само тлумачиться й додатковий продукт. Що ж, тут можна помітити певну послідовність: адже додатковий продукт є речовим носієм додаткової вартости.

Після смерті Сталіна радянські політекономи реабілітували додатковий продукт. Реабілітація, на мій погляд, виглядає цілком тверезо: без додаткового продукту неможливе розширене відтворення. А це унеможливило й розвиток людської цивілізації.

Здавалося б, разом з реабілітацією додаткового продукту мусила бути реабілітована й додаткова вартість. Але ж ні! Категорія додаткової вартости зазнала пропагандистських маніпуляцій: за соціалізму, мовляв, додатковий продукт не володіє атрибутами додаткової вартости, бо наявність таких атрибутів характеризує капіталістичний спосіб виробництва. І що ж тоді залишиться від марксизму?

Не де-інде, а саме тут, у цьому пункті, ховається вузлик, котрий поєднує радянську політекономію з марксизмом. Варто визнати, що виробництво додаткового продукту неминуче передбачає виробництво додаткової вартости — і ми негайно потрапляємо в обійми капіталістичних теорій. Адже ж капіталізм є не що інше, як виробництво додаткової вартости. І тільки!.. Ось чому, наперекір елементарній логіці (або просто за допомогою такого аргументу, як піднятий кулак) все ще піддається остракізмові додаткова вар-

тість. І в той же час партійне керівництво закликає до відновлення прибутку! Відбувається жонглювання спустошеними словами, яке люди в академічних мантиях (а точніше — їхні хлібодавці) намагаються видати за науку.

Радянським ідеологам невтямки, що їхні „наукові” вправи теоретично узаконюють рабовласницький устрій: лише раб, виробляючи додатковий продукт, не виробляв додаткової вартости. Чому? Тому, що цей додатковий продукт здебільшого не продавався, а споживався господарем. Економіка іще не стала товарною.

А проте вони, радянські ідеологи, самі того не бажаючи, стихійно натрапили на істину. Справді ж бо, що отримували за свою працю мільйони сталінських рабів, змушених жити й помирати за колючим дротом? Хіба що кулю в потилицю. Ба навіть сьогодні, в часи гласности й перебудови, рабство за колючим дротом не лише триває, а навіть зміцнюється. Академік Сахаров гадає, що в радянських концтаборах нині перебуває понад два мільйони в'язнів, засуджених за кримінальні злочини. Я певен, що їх значно більше. Це є школа ненависти — передовсім ненависти до праці, бо вона там справді-таки рабська. Це страхітливий конвейєр, де формуються кадри майбутніх бракоробів, бо ненависть до праці — почуття стійке, воно зберігається до кінця життя. З цього погляду виглядає вельми утопічно мрія Горбачова про вихід радянських промислових виробів на світовий ринок.

Мабуть, доречно поговорити про саму систему так званих виправно-трудова колоній. Звісна річ, злочинні елементи існують у кожному суспільстві. Тут головне ось що: скільки їх? Кількість карних злочинців завжди була показником здоров'я чи хвороби суспільства. Десь, мабуть, у 1982 році, перебуваючи в уральському концтаборі суворого

режиму, я прочитав в *Известиях* гнівну статтю з приводу злочинності в США. Мовляв, американське суспільство гние й розкладається — в його в'язницях перебуває близько 500 тисяч карних злочинців. Число карних злочинців у радянських тюрмах і концтаборах завжди становило державну таємницю. Але цілком вірогідно, що воно разів у шість-сім більше.

Докорінна причина цього сумного явища така: тавруючи додаткову вартість як наслідок визиску й експлуатації, московські рабовласники потай збільшують кількість державних рабів, сподіваючись у такий спосіб розв'язати свої економічні проблеми. Ця система з часів Сталіна фактично не змінилася — змінилися лише мотиви ув'язнень. По суті це навіть не ув'язнення, а передача в рабство на обумовлений вирок час. При цьому рабовласником є сама держава. Вона стала такою не стихійно, а завдяки марксистській науці: якщо рушій прогресу (тобто додаткова вартість) народжується із експлуатації праці, значить мільйони, десятки мільйонів — негайно за колючий дріт! А фасад держави можна розмалювати так, що наївні люди повірять: що написано в конституції, те й слід вважати реальністю.

Теорії — суперниці. Але ж повернімося до розмови про першоджерела двох протилежних економічних теорій, яким судилося більше, ніж на два століття, очолити боротьбу клясів, країн і народів. Покищо немає ознак, що третє тисячоліття нарешті звільниться від цих кривавих змагань. Так званий реальний соціалізм іще не усвідомлює, що гігантський експеримент, в якому на людей зважали не більше, ніж на звичайну глину, уже фактично завершився. Робляться спроби його реанімації, державних рабів привчають потроху користуватися „свободою”. Проте, ця „спроба” нагадує

видовження ланцюгів, від чого їхня вага лише зростає.

І все ж, закони природи своє візьмуть — це неминуче! Отож зосередимо увагу на короткому описі цих законів. Дещо я вже висловив у книзі „Економічні монологи”. Тут же я хочу заторкнути описані там закони природи лише такою мірою, яка допоможе висвітлити питання: чому економічна перебудова, розпочата Горбачовим, приречена на поразку?

Насправді то є шлях до хаосу, а не до порятунку. І хаос не обіцяє бути поміркованим — він принесе в собі суспільні бурі й криваві шторми. Мабуть, радянське керівництво певною мірою усвідомлює цю грізну небезпеку і навіть вдається до запобіжних дій. Алеж як воно це робить? Органи безпеки кидають за колючий дріт „особливо небезпечних державних злочинців” — тобто людей, готових віддати власне життя за те, щоб розумне суспільне начало перемогло безкровно, внаслідок реформ, а не стихійного зіткнення руйнівних сил. І в той же час у державі наращується вибуховий матеріал — зростають табори карних злочинців, де будь-який конфлікт розв’язується методами поножовщини. Мільйони молодих людей проходять цей конвейер винищення людського в людині так само методично, як це робиться в Афганістані.

Радянські органи безпеки (та й вище парткерівництво) виходять із дореволюційного досвіду: передусім треба знешкодити „бунтівників”, здатних очолити народні маси. Їм невтямки, що на цей раз „особливо небезпечні державні злочинці” не послугуються революційною теорією — навпаки, широким й безкомпромісно засуджують будь-яке насильство. Так, вони справді прагнуть суспільних перетворень, але ж перетворень мирних, демократичних. Отож є небезпека, що марксистська теорія іще раз підведе самих же марксистів — гро-

мовідвід споруджується не там, де справді можлива гроза. Бо люди нерозумні всі небезпеки вбачають лише в розумі — й ніде більше.

Та продовжимо почату розмову. У світі перемогла думка: існує єдина наука, яка називається політичною економією — вона охоплює всі без винятку наукові течії, котрі так чи так заторкують економічні проблеми. Може, це й справді відповідало б дійсності, якби ми погодилися накинути смертне покривало на фізіократію, котра такою ж мірою далека від політики, як і клясична механіка І. Ньютона. Отже, до політичної економії вчення фізіократів взагалі не належить. Політичні тлумачення економічна наука дістала внаслідок перемоги трудової теорії вартості.

Фізіократів називали просто Економістами. Слово це писалося з великої літери — на знак пошани до засновників величного вчення, котре, на жаль, і досі не здобуло повного розуміння.

Обиватель гадає (та й не лише обиватель!), що з приводу економічних проблем можна лише висловлювати певні міркування — а твердо знати в цій галузі (так, скажімо, як знають у фізиці) просто-таки неможливо. Мабуть, саме оце хибне переконання й призвело до того, що фізіократів шанують лише як діячів своєї епохи — для нашого часу шукають „авторитетніші” імена, бо ми, мовляв, просунулися від Ф. Кене надто далеко — за вершурою 20 століття. Так, скажімо, у видавничій передмові до моєї книги „Економічні монологи” наводиться приклад можливої критики з боку „ерудитів”: „Ризиковано в кінці 20 століття шукати рятунку від Маркса в теорії королівського лікаря 18 століття Франсуа Кене”.¹

На цей закид „ерудитів” можна відповісти

¹Руденко М. „Економічні монологи”, Сучасність, 1987, с. 6.

так: закони природи не мають нахилу до будь-яких змін — вони вічні. І якщо хтось із людей їх дослідив, то нам лишається тільки добре вивчити ці закони, або аргументовано довести, що їх взагалі немає в природі. Давність відкриття при цьому жодним аргументом бути не може. Так само, як і той факт, що вони, ці закони природи, відкриті не фахівцем, а дилетантом. Даруйте, але ж до Ф. Кенне і А. Сміта (котрий, до речі, також не був фахівцем) наукового розуміння економічних законів узагалі не існувало. Звідки ж взятися фахівцям? Отож ми маємо лише таку можливість: розглянути, яка із двох протилежних теорій (а вони-таки справді протилежні!) є справді науковою, а яка з погляду сучасної науки мусить отримати відносний характер. Відносний через те, що в її основі стоїть відносна вартість, але ж не вартість абсолютна. Різниця в цих поняттях така ж сама, як поміж бляшаною паляницею на вітрині, що розмальована під справжню, і паляницею справжньою, випеченою із борошна.

Хай дарує читач, що автор цих рядків також не фахівець в економічних науках — я лише поет. Проте, я щиро вірю: трапляються випадки, коли інтуїція поета приводить до істини прямішою дорогою, ніж методичні зусилля вчених. Цілком можливо, що це саме такий випадок.

Слід мати на увазі, що відстань у 250 років розмиває обриси відкритого. Інформаційна повільність крутить наш мозок у шаленому вирі, приковує увагу до найгучнішого, — і нам уже здається, що так давно не могло народитися відкриття, котре ще й нині здатне сказати щось варте уваги. Я ж глибоко переконаний ось у чому: Ф. Кенне так випередив свій час, що його відкриття посправжньому можна зрозуміти лише сьогодні.

Про А. Сміта, мабуть, не варто розповідати

докладно: із книг про нього можна спорудити цілі хмарочоси.

Але відкиньмо все емоційне — загляньмо до субстанціональних підвалин його теорії. При цьому добрі поради (розвиток торгівлі, пошана до приватної власності тощо) слід залишити осторонь. Бо не в цих порадах суть економічної теорії: цілком і повністю її належить бачити в розумінні природи вартости. Все інше не стільки наука, скільки нашарування довкола науки. Або догмати. Ці нашарування й догмати, як показує історія, можна зішкребти концтабірним заступом — і тоді з'являться нові догмати, цілком протилежні авторським.

У чому ж полягає різниця поміж теоріями двох першозасновників економічної науки — Адама Сміта і Франсуа Кене? Не розібравшись у минулих змаганнях людського розуму, не можна нічого втямити в битвах сучасних.

Почнемо з Адама Сміта, хоч він свою економічну теорію сформував і оприлюднив пізніше, ніж це зробив Ф. Кене.

На думку А. Сміта вартість народжується не з природи, як стверджували фізіократи, а цілком і повністю із людської праці. Немає праці — немає вартости. Так, скажімо, значно пізніше К. Маркс, який в основу свого вчення поставив трудову теорію А. Сміта, беззастережно скасував вартість землі: адже ж ніхто із людей землю не створював. Що з того вийшло згодом (особливо в Радянському Союзі) легко побачити в комуністичних гастрономах.

Звісно, не слід спрощувати аргументи А. Сміта і навіть К. Маркса — витончености логічних побудов їм не бракує. Але ж суть їхнього вчення ми тут викладаємо цілком об'єктивно: поміж А. Смітом і К. Марксом існує пряма лінія спадковости. Ні, не в порадах щодо конкретних діянь та

заходів — в цьому вони ніскільки не схожі. Лінія спадковости простежується в найголовнішому: Маркс бере для своїх революційних писань трудову теорію вартости, створену Смітом і розвинуену Рікардо. Фізіократична теорія жодним своїм боком не годилася для створення так званої полетарської політекономії. Навпаки, самою сутністю своєю вона повставала проти марксистських спекуляцій — із неї народжувалися цілком протилежні висновки. І доволі однозначні: лише капіталізм (і тільки він!) є природним економічним ладом.

Клясична англійська політекономія й сьогодні користується заслуженою шаною. Але наважимося запитати: чи можна цю науку звинувачувати в тому, що в її надрах виросла теорія Маркса, яка обійшла народом земної кулі в сотні мільйонів людських жертв? Гадаю, однозначна відповідь на це гостре запитання була б неминуче хибною. Ми ще повернемося до цього поважного питання, щоб показати соціальне значення трудової теорії вартости в тому вигляді, як вона сформована Смітом. А тут наведемо деякі свідчення, які підтверджують думку про фундаментальну спорідненість теорій А. Сміта й К. Маркса.

Так, скажімо, Дж. Бонар іще в 1926 році змальовував уявну бесіду з Адамом Смітом — ось які звинувачення він кидав своєму піднятому з могили опонентові:

„Докторе Сміт, ви стверджуєте, що праця — джерело всякого багатства. Хіба це не підбурююча заява?.. Майбутні покоління, напевне, скажуть, що ви навіть не просто марксист, а більшовик”.²

Сучасний американський історик економічної

² Тут і далі ми послуговуємося даними із книги доктора економічних наук Андрія Анікіна „Адам Сміт”, М., 1968.

думки Джон Фред Белл, викриваючи помилки А. Сміта, пише:

„Твердження, що праця повинна вважатися джерелом всякої вартости, є найсерйознішою із усіх помилок, але саме на цьому твердженні заснована теорія вартости в соціалістичних доктринах”.

Другий американець Пол Дуглас висловлюється так:

„Отже саме на вігських сторінках «Багатства народів» (книга А. Сміта — *M.P.*) слід шукати джерело ідей англійських соціалістів а також і теоретичної системи Карла Маркса”.

Тепер послухаємо, що скаже автор книги про Адама Сміта радянський вчений — доктор економічних наук Андрій Анікін:

„Найбільшою заслугою Сміта є наукове обґрунтування трудової теорії вартости... Ця ідея веде до теорії додаткової вартости, створення якої Марксом було революційним переворотом у політичній економії. Економічне вчення Сміта стало одним із джерел марксизму”.

Отже і недруги Маркса, і його фанатичні послідовники сходяться на тому, що англійська клясична політекономія справді стала колыскою марксизму. Я не ставлю своєю метою щось за-суджувати або підносити, керуючись політичними міркуваннями. Я віддав багато сил і років (та ще яких!), аби віднайти істину без політичних ярликів — тобто таку, що виростає із самої природи. Ось чому я схильний відмовитись від надмірної категоричности. Якщо казати правду, то є свої резони і в трудовій теорії вартости — але це тільки в тому разі, коли ми вбачаємо в ній допоміжну функцію. Що це означає конкретно, побачимо далі.

Мовчазний опонент А. Сміта. На мій погляд, повну економічну істину належить шукати в теорії Франсуа Кене.

Докор Кене був уже старий, коли до Версалу, де в королівському палаці він займав скромне помешкання, прибув із Англії його молодий критик Адам Сміт. Кене з ним не сперечався — доктор бачив, що англієць надто далекий від розуміння підвалин, на яких заснована його теорія. Такий далекий, що й дискутувати з ним неможливо. Тому старий лише іронічно посміхався: він був певен, що теорія, котра не є відображенням законів природи, неминуче залишиться поза наукою.

Одного не врахував Ф. Кене: коли йдеться про економічну науку, то підтвердження в експериментах належить чекати кілька століть. Тим часом перемагає не той, хто зазирає в глибини природи, в її субстанціональні надра, а той, хто апелює до щоденного досвіду. Цей досвід здається навіть непересічним людям таким самоочевидним і самодостатнім, що просто смішно вслід за Ф. Кене стверджувати: всі, хто працює в промисловості — то є кляса безплідна. Безплідна тому, що ці люди не виробляють чистого продукту. І взагалі вартість виробляють лише ті, хто працює в землеробстві.

Ми ще не раз повернемося до цих питань — надто вони складні, щоб розумом і серцем вжитися в них за допомогою якоїсь однієї фрази. Отож доведеться наперед просити прощення за немилучі повторення.

Що таке чистий продукт? Чому він є основою абсолютної додаткової вартості?..

Спинись на цьому питанні, дорогий читачу — бо не зрозумівши цього, ти не зрозумієш докорінної різниці поміж теоріями Ф. Кене і А. Сміта. А також не зумієш досягнути, що в основі вчення

Ф. Кене стоїть закон збереження й перетворення енергії.

Простежмо за трудовим днем (місяцем, роком) заводського робітника. Щодня обробляючи залізо, він, по суті, міняє лише зовнішню форму матеріалу — від його праці природного матеріалу більше не стає. Не стане його більше й від праці рудокопів: вони беруть лише те, що вже існує в природі. Н о в о г о продукту, котрий надходить на земну кулю від Всесвіту на додаток до існуючого, ні праця робітника, ні праця рудокопа не породжує. Ось тут і виникає питання про чистий продукт. Або про нову вартість — ту вартість, яку ми й називаємо додатковою. І в самій природі, і у вченні фізіократів вона походить від чистого продукту — такого продукту, який виникає на додаток до вже існуючого в земній природі. Ну звісно ж: промисловість здатна лише переробляти, а не створювати того, що створює лише сама природа. З цього погляду промисловість безплідна. Через те й людей, котрі зайняті в промисловості, Ф. Кене називає безплідною клясою.

Тепер погляньмо на працю хлібороба: кинувши в землю пуд зерна, він отримує від неї 10-20 пудів. Або й більше. Не без праці, звичайно. Але ж у праці робітника чогось фундаментально додаткового (заліза, наприклад) немає ніскільки, а в праці рільника такий додаток завжди існує — природа відгукується на його працю додатковою продуктивністю.

Звідси ясно: Ф. Кене, на відміну від А. Сміта (отже й К. Маркса), промовляє не від імени якоїсь групи людей, що занурена у свою працю й нічого не бачить довкола — він промовляє від імени Землі й Сонця, котрі справді здатні створювати щось нове, додаткове — те, чого вчора іще не існувало.

Але й нове (жива речовина, як пізніше скаже Вернадський) не все належить до чистого продук-

ту. Бо селянин якусь частину залишить для сім'ї, для худоби й птиці. Чистим продуктом є лише те, що він повезе в місто на продаж. Мислячи послідовно, ми дійдемо простого висновку: саме ота частина зерна, м'яса тощо, яку селянин не спожив сам, а привіз до міста, — саме вона і є основою розбудови земної цивілізації. Саме тут і закладена безвідмовна дія закону збереження й перетворення енергії. І саме тут, а не деінде, належить шукати додаткову вартість, яку можна назвати ЕНЕРГІЄЮ ПРОГРЕСУ.

В аристократичних сальонах XVIII століття, де полюбляв розважатися А. Сміт, нерідко виникали такі розмови:

МАДАМ ГЕЛЬВЕЦІЙ: Чому кожен, хто не пається в землі, безплідний? Звісно, ми живемо за рахунок селянина. Та невже ткачі, кравці, торговці також безплідні? Адже ж вони працюють з ранку й до ночі!

АДАМ СМІТ: Цей парадокс справді перевершує розуміння простих смертних. Але ж люди люблять парадокси й не люблять визнавати, що вони їх не розуміють.

Я запозичив цей діалог із книги, на яку вже посилався. Безумовно, доктор економічних наук А. Анікін, так само, як і пані Гельвецій захищає трудовий люд. Зрештою, так само, як захищає К. Маркс, — з позицій повного нерозуміння теорії Ф. Кене.

Ні, доктор Кене не збирається принижувати чесних трудівників, що виготовляють для нас одяг, меблі, будують житло тощо. Саме тут, у цьому пункті, найчастіше й корениться нерозуміння економічної теорії Ф. Кене: здебільшого до отієї „безплідності” ставляться вельми емоційно, а не енергетично, як ставився сам Ф. Кене. Щоправда, в його

часи чітких уявлень про енергетичні взаємодії та взаємоперетворення іще не існувало. Але інколи геній приходить набагато раніше, ніж наука створює передумови для його розуміння. Його дивовижна інтуїція сягала так глибоко, що навіть через кілька століть він усе ще лишається незрозумілим. І тоді вселюдська Істина — можливо, найвища від усіх наукових істин! — здатна загубитися серед безлічі писань, які несуть у собі знань не більше, ніж судження мадам Гельвецій, до якої, на жаль, охоче приєднався й Адам Сміт.

Королівський лікар 18 століття Франсуа Кене зумів піднятися думкою над виром людським, зумів побачити людство єдиним організмом, у якому кожна особа виконує роль окремої клітини. А кожна група клітин об'єднується в органи, які Ф. Кене називає клясами. То є кляси фізичні, а не політичні — і саме цим вони різняться від клясів К. Маркса. При цьому слід абстрагуватися і від зовнішнього вигляду клітин, і від їхніх індивідуальних якостей — єдино сутньою лишається фізична функція кожної окремої частки суспільного організму.

Цілковито, без будь-яких умовностей і компромісів слід бачити теорію Ф. Кене як досконале відображення фізіології суспільства. Саме фізіології, а не політики! Ні емоційне, ні політичне ставлення до неї не повинно мати місця.

Можливо, доктор Кене вжив не кращу назву для кляси, яку він назвав безплідною. Але справа тут не в назві, а в суті економічних процесів. Отже, ткачі, кравці, металурги й десятки інших професій не мають права ображатися, якщо про них скажуть, що з погляду виробництва вартості вони є безплідні.

В основу вартості Ф. Кене ставив не саму працю, а ті сили природи, котрі уможливають іс-

нування цієї праці. Тобто він починав не від м'язів людських, а від природних джерел, які наповнюють м'язи живою силою. А вже потім ця сила може бути використана для праці.

Послідовність думки привела Ф. Кене до землі, яка щороку обдаровує людей своїми плодами. Ці плоди (особливо злаки) щорічно збагачують нас енергією, котра забезпечує і працю, й саме існування людського суспільства.

Все це виглядає до наївності просто — так просто, що буцімто не заслуговує ні дискусій, ні права називатися наукою. Хіба ж А. Сміт сумнівався в тому, що робітників треба годувати?

Але ця простота оманлива. Звісно, без праці не виникне навіть звичайний паркан — не лише такі міста, як Москва або Нью-Йорк. І все ж, що саме дозволяє мільйонам людей не орати ниву, не вирощувати картоплю — бо продуктів харчування так багато, що міські мешканці західного світу знаходять їх на кожному кроці? Знаходять легко, без черг і за помірні ціни.

І навпаки: як тільки приходять до влади комуністи, одразу ж виникає голод. Він зменшується лише тоді, коли увесь народ починає харчуватися з-під ніг — тобто кожен громадянин мусить обробляти якийсь шмат землі, аби прогодувати себе і своїх дітей. Як правило, це ті шматки землі, куди з якихось причин не можна загнати колгоспний трактор. Сьогодні по всій радянській імперії (можливо, за винятком Москви, Ленінграда й Києва) лікарі, інженери, вчителі — всі без винятку обробляють землю, вирощують свиней і криликів, бо інакше довелось би голодувати. Держава, яка привласнила право з власної руки годувати нарід (володарює той, хто годує!), сьогодні простягає народові порожню руку.

В алтайському засланні я знав прославлених хірургів і першокласних юристів, на яких після

державної праці вдома чекав новий робочий день — вже для себе, для сім'ї. Вони їздили в гори по сіно, правдами й неправдами добували комбікорм, щоб годувати свиней, кріликів, нутрій. А я дивився на руки хірурга, яким ціни немає, й думав: невже ж, чоловіче добрий, очима чутливими пальцями вигрібати гній із хлівця?.. Адже ж помре їхня чутливість — і тоді...

Московська преса пише про Угорщину як про соціалістичний рай — ця країна сьогодні є зразком для перебудови радянської економіки. Та коли підрахувати, скільки там людей змушені займатися виробництвом продуктів харчування (після основного робочого дня), то ми налічимо близько 60%.

Отже соціалізм породив нечувану досі форму експлуатації: працюючи на державу, сам себе годуй.

Якщо ми сумлінно враховуємо і працю в державних установах, і працю в індивідуальному господарстві, звідки люди годуються — тоді (і лише тоді!) можна буде об'єктивно обговорити марксистські догмати стосовно додаткової праці, котра, на думку Маркса, є джерелом додаткової вартості. Бо де ж у світі громадяни змушені витрачати стільки додаткової праці, щоб якось прожити — не вмерти з голоду? Хіба в Америці або навіть в Іспанії лікар обробляє город чи, ризикуючи потрапити за ґрати, по знайомству шукає комбікорм для власного поросяти, аби прогодувати свою родину? Хіба в будь-які часи (за всю історію людства!) денебудь з'являвся державний закон, котрий дозволяє працювати на себе лише після восьмигодинної праці на державу? І ця додаткова праця ще й обкладається податком! Тобто праця, котра дозволяє державному рабові звести кінці з кінцями — аби якось проіснувати. І закон, що, нарешті, таку працю дозволив, усюди в світі був сприйнятий як початок економічної перебудови в СРСР...

Хочеться запитати: чому ж комуністична олігархія не застосовує Марксове вчення про походження додаткової вартості стосовно власного народу? Мимоволі спадає на думку: слово „язичник” походить від уміння вертити якийсь учення лише на язичі — не прикладаючи його до діла...

Чому комуністи несуть голод? Я зробив цей відступ для того, щоб знов повернутися до двох протилежних економічних теорій — трудової теорії вартості й теорії фізіократів. Першу взяли на озброєння комуністи. Друга панує в капіталістичному світі. Щоправда, капіталістичний світ не дотримується якоїсь однієї економічної теорії — їх там стільки, скільки витримає книжковий ринок. Але ж не має значення, знають чи не знають люди, за якою теорією вони живуть — важливо тільки те, як саме вони живуть.

Комуністи й теоретично, і практично віддають владу безплідній клясі. Бо саме цю клясу (пролетаріят) вони оголошують носієм прогресу. Диктатура пролетаріату (а насправді диктатура чиновників) підминає під себе селянство, державна піраміда перевертається догори дном — вона тепер стоїть на хисткому вістрі, ледь-ледь не падає. Те, що було її надійною підвалиною, згодом відмирає (або винищується, як це було за часів сталінщини): на вершині перевернутої піраміди опиняється безліч ротів, які жують не для того, щоб виробляти, а для того, щоб заважати виробництву.

Отже, повторимо: у Ф. Кене йшлося, звичайно, про виробництво вартості — про її витoki, первісні джерела. Про ті джерела, які дарують трудом м'язам живу силу. Далі вона, ця сила, трансформується у різноманітні видимості, котрі здатні вводити нас в оману — як вони, скажімо, вводили в оману А. Сміта і його послідовників. І

тоді ми забуваємо про всевладність закону збереження й перетворення енергії.

Щоб оголити проблему й побачити її в натурі, уявімо Ленінград часів блокади. Історичні вартості царських палаців, золото, рідкісні твори мистецтва — скільки всього лишилося в оточеному німцями місті! Та чого це все варте, коли мільйони (це справді були мільйони, а не сотні тисяч!) лягали в мерзлу землю, бо в місті не було хліба? Там, де не має вартісти навіть людське життя, про яку іншу вартість можна казати? Отже, вартість походить спершу від продуктів землі, а вже потім від праці.

Адам Сміт відкинув цю передумову — як добре відомо, продукти землі прибували до Англії в корабельних трюмах. Далі починалася людська праця — розвантаження, перевезення на фабрики, виготовлення всіляких товарів. Робота сонця й землі на далеких материках, яка передувала праці на фабриках, лишилася поза увагою А. Сміта. Ось чому він не зрозумів фізіократів. Суто психологічний момент, який власне й породив теорію вартости.

Звідки ж насправді походить додаткова вартість — основа зростання багатств, рушійна сила прогресу? У Маркса вона виводиться із експлуатації праці: капіталіст сплачує робітникові не все, що той заробляє, левову частку залишає собі. Саме ота частка й використовується на розбудову виробництва. Для Енгельса, скажімо, наявність розширеного відтворення за умов капіталізму є головним доказом експлуатації: мовляв, якби капіталіст сплатив робітникові все, що йому належить, то не лише не побудував би нові цехи, а одразу б збанкрутував.

Звідси висновок: капіталізм належить повалити, щоб додаткова вартість повністю опинилася в руках пролетаріату. Так виникло вчення про

революцію, пролетарську диктатуру і пролетарську державу. Як бачимо, висновки про форму державности передовсім залежать від уявлень про природу додаткової вартости.

Ні, я не хочу звинувачувати ідеологів комунізму в шахрайстві — хоч таке звинувачення не було б безпідставним. Адже ж на ділі вийшло ось що: мовляв, хай пролетаріят відвоює у капіталістів додаткову вартість, а ми її потім поцупимо.

Не хочу звинувачувати тому, що насправді виявилось: красти нічого — „додаткова вартість” із рушійної сили прогресу перетворилася на причину економічного занепаду. Експлуатація є (скільки завгодно!), а справжньої додаткової вартости немає — є мінусова вартість, що виснажує суспільство.

Що ж тут сталося? Чому сталося?..

Справа в тому, що А. Сміт в основу всякої вартости поставив відносне — людську працю. Ф. Кенне в підвалинах вартости вбачав абсолютне — не саму працю, а те, що забезпечує працю живою силою. Витрачена в праці жива сила і надає вартости речам, котрі виготовляє людина.

Із кілограма заліза не можна виготовити цвяхів більше, ніж кілограм. Отже, жодної додаткової вартости, окрім тієї, що походить від людської праці (залізо здобуло нову форму), в даному разі отримати не можна. Тут є змога навіть сказати, що Маркс правий — але він правий лише відносно.

Селянин кидає в землю зернину кукурудзи — й скільки ж він отримує їх восени? 200 або 300 зерен. Які ж сили умножили його працю? Земля, вода, сонце. Тобто сама природа. Отже тут, у різниці, народилася така додаткова вартість, яка зумовила існування додаткової вартости й там, де виготовляються цвяхи. Її джерело слід шукати не в м'язах робітника, як це робив Маркс, а там,

де вона з'являється в первинному, потенційно-му вигляді — як жива сила, що здатна наснажити м'язи. Так, скажімо, походження електричного струму належить шукати не в рубильникові, за допомогою якого він вмикається.

Якби її, додаткової вартости, не існувало в рільництві, не могла б вона з'явитися й у промисловості. Її не слід рахувати двічі — вона всюди та ж сама: кілограм цвяхів чогось вартий лише тому, що на його виготовлення використана енергія, добута в рільництві.

Тепер зрозуміло, яку саме безплідність мав на увазі Ф. Кене. Якби в природі злаків не існувало того надміру енергії, котрий перевершує зернові потреби хлібороба, кожен із нас мусив би орати й сіяти, щоб якимось прогодуватися. Не було б фабрик, заводів та й самої держави. Люди не створили б своїх мегаполісів — вічно жили б так, як живуть австралійські збирачі коріння. Навіть кількість людей на земній кулі не перевершувала б кількості ескімосів або, скажімо, бразильських індійців.

Уявно продовживши процес, який починається там, де комуністи захоплюють владу, неважно побачити: трудова теорія вартости (теоретична основа комунізму) є справжньою і єдиною причиною голоду. А трохи далі, в майбутніх століттях, вона може стати причиною виродження і навіть загибелі людства. Невже ж ми своєчасно не розпізнаємо її докорінної помилковости? Пора, давно пора...

2. Земля і люди

Зубожіння замість збагачення. Праця створює вартість лише такою мірою, якою її створює сама природа. Якщо ми зруйнуємо родючість землі, вартість наших заводів і фабрик негайно впаде. Вона впаде рівно настільки, наскільки ми зруйнували родючість ґрунтів. При цьому слід мислити гльобально, в масштабах земної кулі — адже ж промислова Японія, скажімо, живе за рахунок інших країн, які виробляють надмір продуктів сільського господарства.

Звідси випливає невтішний висновок: шлях індустріялізації в Радянському Союзі від самого початку був спрямований не на збагачення народу, а на його зубожіння. Процес був спрямований так, що індустрія зростала за рахунок руйнування сільського господарства. Державна піраміда була перевернута вістрям донизу — щоб розширити площу для тих, хто споживає, нічого не виробляючи. А мільйони найталановитіших виробників були або одразу ж знищені, або вивезені в сніги сибірської півночі, де їхній дорогоцінний досвід невдовзі помер разом із ними. У нових поколіннях хліборобів влада рік за роком витруювала пошану до землі. Земля стала нічия — бо за вченням Маркса вона взагалі не володіє вартістю.

Ця теза: земля не володіє вартістю — чого вона варта! Хіба ж це не диявольщина? Йй-бо, тут уже тхне чимось страхїтливо містичним — отим звїром, що має число 666.

Саме це й стало початком руйнування економіки, яке триває в Радянському Союзі ось уже понад сім десятиліть. І покишо заходи, які вживає уряд Горбачова, вельми далекі від того, щоб припинити цей згубний процес.

У вченні Ф. Кене є елементи, котрі дозволяють сполучити його із сучасною наукою — з фізикою, біологією, кібернетикою тощо. Фізіократи, скажімо, нічого не знали про фотосинтезу — вони виводили нарощування органічної речовини від природної здатності землі родити, збільшувати наші багатства. Сьогодні ясно, що це є творча робота Сонця. Робота фотосинтези. Отже тоді, коли руйнується родючість ґрунтів, ми виступаємо ворогами самого Всесвіту — не лише ворогами власних нащадків. Безумовно, ми заслуговуємо лише одного вироку: знищення.

У той же час легко побачити, що вартість — не що інше, як синонім сонячної енергії, котра здобула ознаки енергії біологічної. І лише тому вона стає енергією нашої праці.

Усе, що ми споживаємо за обіднім столом — це є сонячна енергія, котра виступає в образах живих організмів. Подобається нам це чи не подобається, а на земній кулі все живе продовжує існувати за рахунок поїдання живого. Отже, коли ми думаємо про рух біологічної енергії в економічних артеріях, стає зрозуміло: їй належить забезпечити таку ж свободу пересування, з якою в наших власних жилах рухається кров. Інакше виникнуть неминучі тромби а відтак гангренозні явища. І це не слід сприймати як метафору — економічний організм різниться від організму окремої людини лише тим, що він складається з мільйонів людських організмів. Вони ж, ці мільйони, фізіологічно нічим не різняться поміж собою. Отже є кров видима і кров невидима. Невидимою кров'ю можна назвати ту біологічну енергію, котра протек-

ла через руки продавця, коли ми купували в нього якийсь крам. Приладом, що вимірює цю енергію, є гроші. І це знов-таки не метафора — це слід розуміти буквально. Він, цей прилад, просто інакше виглядає, ніж електровимірвальні прилади. І все ж його функції такі ж самі. Просто, в даному разі ми маємо інший вид енергії: біологічна енергія здатна вимірювати сама себе.

Гроші й державні ціни. Уявімо таку ситуацію: якийсь винахідливий бюрократ наказав припаяти стрілку вольтметра до певного числа — він не бажає, щоб вимірвальний прилад показував більше або менше, хай завжди показує те ж саме. Бо так чомусь заплановано згори...

Кожен погодиться, що такому бюрократові місце в психіатричці. Але ж у Радянському Союзі протягом десятиліть держава призначає тверді ціни на всі без винятку товари — призначає декретами, постановами ЦК тощо. Гроші при цьому втрачають свою вимірвальну функцію — вони відображають лише свавільну примху високого начальства, не більше. Уже цього цілком досить, щоб зруйнувати економічний організм — зруйнувати остаточно й безповоротно.

Тут так звана пляновість обертається диким хаосом — тільки й того, що цей хаос покищо схований від ока олігархії, його бурхливий вихід із гумусу відсовується на кілька десятиліть. Насправді він уже панує над суспільством — лише політична поліція утримує державну греблю, котра ось-ось має прорватися. Та її терористичні зусилля марні.

Дія відбувається під ногами й під колесами — там, де живуть наші предки. Бо вони не вмирають — предки живих істот. Усіх живих істот — рослин, комах, тварин. І людей також — хоч нам і неприємно думати, що ми своїми тілами належи-

мо гумусові. Предки вмирають лише тоді, коли ми разом з гумусом спроваджуємо їх у ріки й океани — замість того, щоб плекати й збагачувати в степовому чорноземі. І, помираючи від лихої волі нерозумних нащадків, вони чинять справедливу кару — самих нас перетворюють на гумус...

Свавілля державних цін завдало особливо тяжкого удару сільському господарству. У сталінські часи колгоспники взагалі нічого не отримували за свою працю. То був рабський труд без будь-якого забезпечення найперших людських потреб. Після смерті Сталіна продукти сільського господарства держава почала „купувати”. Ціни, звісно, призначалися самою державою. Отже гроші все ще лишуються умовністю — щось на зразок талонів або хлібних карток. Так, скажімо, держава купує в колгоспі центнер зерна за 15 карбованців, а на базарі він коштує 30 карбованців. Щоправда, там його купують не центнерами, а кілограмами — щоб гдувати домашню птицю.

А тепер поговорімо про „перестройку”. Ніхто з радянських керівників не ховає, що необхідність „перестройки” виникла не з чиєїсь доброї волі — вигоріло пальне в двигунах, які крутили колеса радянської економіки. Колеса нині крутяться все повільніше й повільніше; є небезпека, що вони взагалі можуть спинитися.

А якщо говорити без метафор, то гігантська імперія досі існувала лише завдяки незліченним природним багатствам та азійській невибагливості населення. До цього слід додати настирливу пропаганду, якій довго, дуже довго вдавалося засліплювати переважну більшість населення брехливими відомостями про західній світ.

Нещодавно в Горно-Алтайську мені довелося почути таку розмову.

— Безумовно, ми живемо краще, ніж амери-

канці, — запевняла літня жінка свою сусідку в розшарпаному автобусі.

— Авжеж, — погодилась сусідка. — У нас хоч картоплі вистачає.

Або такий приклад. Якось Горбачов натякнув у Мурманську, що наближається підвищення державних цін не лише на м'ясо, але й на хліб. При цьому він послався на те, що в Америці, мовляв, хліб набагато дорожчий, ніж у Радянському Союзі. Про заробітки американських трудящих він, звісно, промовчав. Черга біля продуктової крамниці почала сварити Горбачова. Але ж як вона його сварила?

— Туди к бісу! Він хоче, щоб і в нас було так само, як у тій нещасній Америці.

Ні, про гумор тут не йшлося.

Я дивився у виснажені обличчя жінок — виснажені вічним недоїданням, злиднями, тіснотою життя — й добре бачив, що вони-таки справді співчують американському народові, який, на їхню думку, живе іще гірше. Брежневська пропаганда витіснила хрущовський заклик „догнати й перегнати Америку” — ми її давно „перегнали”: в нас хоч картопля є. Або „другий хліб”, як у нас кажуть.

Але далеко не всі радянські громадяни такі засліплені. Інтелігенція поволі продирається до істини — особливо в європейській частині імперії.

Перед виїздом на Захід нам з дружиною довелося півтора місяці прожити в Москві. Враження таке: уже й столиця живе на грані голоду. Щоправда, хліб поки що є. Але ж м'ясо й м'ясні продукти за державними цінами продаються вельми рідко. Натомість з'явилося багато так званих „кооперативних” крамниць, де кілограм ковбаси коштує близько десяти карбованців. Або навіть більше. Якщо середня зарплата лікаря, вчителя, інженера практично становить близько 150 карбо-

ванців на місяць, то кожен із них здатний купити за свій денний заробіток лише півкіло ковбаси, а відтак пішки добиратися додому, бо йому вже не вистачить навіть на автобус. Майже стільки ж коштує й кілограм м'яса. Але ж сім'я потребує не лише цих важливих продуктів — є безліч інших витрат, без яких життя неможливе. Як же звести кінці з кінцями?..

Так стоїть справа сьогодні. Що ж чекає радянського громадянина завтра? Чи є надія на поліпшення його добробуту?

Особливо неприємно вражає те, що держава знов-таки ховається за кооперативну торгівлю. Це та сама псевдокооперація, яку запровадив іще Сталін. Горбачов боїться визнати, що це вона, держава, продає ковбасу і м'ясо майже вчетверо дорожче — фактично державні ціни від Балтики до Владивостока вже піднято. Але піднято покрадьки, щоб народ прийняв їх мовчазно, без голосних обурень. Бо де ж вони, оті „кооперативи“, котрі постачають московські продмаги таким дорогим крамом? Їх немає — це знов-таки грубий обман на високодержавному рівні. Обман сягає значно глибше, ніж бачить народ: „тверді“ державні ціни нібито існують — отже зберігається надія, що справи колись поліпшаться. Але ж вони існують не заради народу — заради партійної верхівки. Існують для того, щоб вона, партійна верхівка, отримуючи високу платню, могла в три-чотири рази витратити на харчування менше, ніж „маса“.

Якщо ж реформа починається з брехні — значить, вона взагалі не починається. Брехня — то є атмосфера, якою щодня доводиться дихати радянській людині. Кілька правдивих повістей і романів — це ще слабенькі вентилятори, вони неспроможні освіжити суспільну атмосферу. До справжньої гласності дуже далеко. Поки що це тільки гра в гласність.

Правило, що зумовлює збагачення націй. Тут нам знов доведеться повернутися до полемічного зіткнення двох економічних теорій — А. Сміта і Ф. Кене. Усвідомивши, на яких теоретичних засадах відбувається економічна реформа в СРСР, ми зможемо безпомилково прогнозувати її наслідки.

Із вчення Ф. Кене випливає вельми просте економічне правило, яке в жодній цивілізованій країні ніколи не порушувалось — окрім Радянського Союзу і його сателітів. А ще раніше порушувалося в рабовласницьких та частково у феодальних державах. Саме це порушення й стало причиною їхньої загибелі.

Маркс оголосив смертний вирок капіталізму лише на тій підставі, що, мовляв, усі попередні економічні формації неминуче гинули — отже мусить загинути й капіталізм. Головний конфлікт у надрах капіталістичної формації він вбачав поміж працею і капіталом. Саме цей конфлікт, на думку Маркса, й мусить зруйнувати капіталістичну систему. На практиці ж відбувається цілком протилежне: капіталістичні держави процвітають, а радянська держава, що керується Марксовим вченням, нарешті сама оголосила про своє економічне банкрутство. Її керівники іще вірять, що становище можна залагодити. Ні, панове, це вже початок кінця! Природа для комунізму приготувала саван...

Вона, природа, володіє такими біоенергетичними каналами, яких цілком досить для економічного процвітання, якщо дотримуватись правила: все, що виробляє селянин — належить йому і тільки йому. Селянин сам повинен вирішувати, що він повезе на продаж, а що залишиться в господарстві. Податок він має сплачувати не хлібом, м'ясом тощо — податок мусить бути грошовий. І, безумовно, не надмірний. Оце й усе! Дотримуйтесь цього правила — і ваш народ ніколи не знатиме голоду, а всі інші галузі людської ді-

альности розвиватимуться самі собою, без будь-якого втручання з боку урядів. І навпаки: як тільки цей встановлений самою природою порядок порушується — економіка негайно ж занепадає, бюрократія розплodжується до численности африканської сарани, держава здобуває риси авторитарности або й того гірше: перетворюється на тоталітарну імперію. Час її падіння можна визначити доволі вірогідно — треба лише добре засвоїти внутрішню динаміку „Економічної таблиці” Ф. Кене, в яку сьогодні можна вкласти значно більше наукових знань, ніж бачив у ній сам автор. Але це вже окрема розмова, для якої тут бракує місця.

Справа у самій природі злаків. Кене визнає: тут ми маємо закон самого Творця. Доречно нагадати: найвище таїнство Боже церква також вбачає в злаках — хліб є тілом Христовим.

Але сюди ж таки рушили й сили темряви: той, хто хоче неподільно запанувати над народом, передовсім намагається отримати у своє розпорядження хлібне зерно. По-справжньому Сталін захопив владу лише тоді, коли, не зважаючи на десятки мільйонів людських жертв, зігнав селянство до колгоспів, звідки зерно можна викачувати цілком безборонно. Разом із зростанням радянської імперії тоді ж таки в її невидимих надрах з'явилася інша програма: програма неминучого падіння.

Я дослідив цю неблаганну закономірність давно — понад чверть століття тому. Іще радянські гастрономи були заповнені не лише „дарами моря” — на вітринах височіли апетитні гори ковбас, окістів, зельців тощо. Та я вважав своїм громадянським обов'язком писати в ЦК про згубну небезпеку, що насувається з найближчих десятиль. Обрав для себе гірку роль радянської Кесандри. Мене лякало не стільки падіння імперії, що демагогічно називає себе союзом, скільки трагедії

мільйонів людей. Бо, на жаль, імперії падають не так, як, скажімо, валиться скирта соломи. Часом вона, імперія, своїм падінням калічить і винищує цілі покоління.

Відомо, чим завершилися мої звернення до ЦК: нещадною розправою.

Тоді я поїхав до академіка А. Сахарова і, по-луговуючись його консультаціями в галузі фізики (фізіократична теорія мусить бути надійно підперта сучасними науковими знаннями!), написав „Економічні монологи”. Книга вийшла друком в українському видавництві „Сучасність” (1978). На її сторінках зазначено, в кого я консультувався з приводу поширення на економіку закону збереження й перетворення енергії. Фізіократи цього зробити не могли — в їхні часи про цей фундаментальний закон природи наука нічого не знала.

Саме в цьому й слід бачити мій внесок.

Дехто гадає, що „Економічна таблиця” Ф. Ке-не мала значення лише для свого часу — сьогодні вона, мовляв, становить лише історичний інтерес. Насправді ж це не так. Не так через те, що економіка завжди стоїть на злаках. Якщо говорити коротко, то з „Таблиці” для будь-якого часу можна зробити висновки: складових частин біологічної енергії є завжди п’ять; вони повинні розподілятися поміж суспільними сферами (клясами) в таких співвідношеннях:

<i>Хліборобство</i>	— 3 частини (60%)
<i>Держава</i>	— 1 частина (20%)
<i>Промисловість</i>	— 1 частина (20%)

При цьому враховується не лише біологічна енергія зерна, але й соломи. Солома здебільшого згодовується худобі. Там же, де солома використовується на підстилку, вона також не пропадає: допомагає нарощувати масу гною — отже збагачує землю. Тоді в кормових потребах солома за-

мінюється сіном, коренеплодами тощо. Звісна річ, худоба на таку заміну не скаржиться.

Тут важливо не забувати, що злаки несуть у зерні 60% біологічної енергії, а в соломі — 40%. Безумовно, йдеться не про окремих злак і навіть не про окрему ниву — йдеться про гльобальну закономірність.

Біоенергетичні співвідношення і форма державности. Соломи держава ніколи відібрати не може: що вона з нею робитиме у своїй столиці? І тому вельми часто виходить так, що селянству залишається тільки солома (40% біологічної енергії хліборобства), а держава (разом з промисловістю) стає володаркою всього зерна (60%). Саме така ситуація й склалася після сталінської колективізації.

Арифметика вельми проста (простішої бути не може!), але які ж трагедії стоять за нею! Сталін якось признався Черчілеві, що колективізація обійшлась радянському селянству в 10 мільйонів людських жертв. Сюди, треба гадати, не входять 8 мільйонів українців, що були заморені штучно створеним голодом у 1932-33 роках. Бо то вже не жертви колективізації — то жертви сталінського страху перед волелюбністю українського народу.

Чому хліборобству для своїх потреб слід мати 3 одиниці біологічної енергії? Коли говорити загальними словами, то можна сказати так: ні промисловість, ні державні установи не володіють органами фотосинтези — вони в цьому розумінні абсолютно безплідні. Отже Ф. Кене не помилявся. Адам Сміт, який цього не розумів, на жаль, виявився далеко не самотнім. Більше того: навіть сьогодні, коли це здавалось би, зрозуміло кожному школяреві, така велетенська наддержава, як Радянський Союз, усе ще не здатна розібратися

в математичних можливостях п'яти пальців. Адже ж цілком ясно: все, що володіє будь-якою вартістю, здобуває її від землі й сонця — тобто від природи, а не лише від нашої праці. Якщо завтра, скажімо, впаде на Землю астероїд і підійме в атмосферу величезну кількість пилу, через який не зможе пробитися сонячне проміння — поняття вартості одразу ж зникне, бо припиниться діяльність фотосинтезу.

Звідси висновок: якщо більше віддавати туди, де Космос збагачує землю новою енергією (до того ж енергією самого життя!), суспільство почне багатіти. Конкретно це відбувається так. Селянин знає, що головним його багатством є земля — отже найперше слід нагодувати її. Не будемо вдаватися в деталі, щоб показати, як він виконує цей найвідповідальніший у світі обов'язок — більшості читачів це добре відомо. Відтак буде доглянута й нагодована худоба: без неї немає ні органічних добрив, ні молока, ні м'яса. І лише тоді сам селянин сяде до столу.

Отже, 3 одиниці біологічної енергії діляться поміж землею, худобою та самою людиною, що обслуговує сільське господарство. Не станемо прискіпливо дошукуватись, у якому вигляді селянин споживає оті 3 одиниці біологічної енергії. Найпевніше 2 з них будуть спожиті у вигляді соломи, а третя — у вигляді зерна. Слід враховувати, що заміна коней і волів машинами витрат не зменшує — це лише переносить витрати в інші економічні галузі. Але ж частин біологічної енергії в сільському господарстві має бути 3 — і ніяк не менше! Бо якщо воно отримує лише дві одиниці із 5 (саме це й відбувається ось уже близько 60 років у Радянському Союзі!) — земля починає занепадати. Вона занепадає передусім тому, що занепадає тваринництво — отже поле в достатній кількості не поповнюється гноєм. Негайно ж виникає порочне ко-

ло: худоби мало тому, що падає врожайність, а врожайність падає тому, що мало худоби. Держава своїми політичними маніпуляціями неспроможна розірвати це коло — його розриває лише економічна катастрофа, що руйнує таку форму державности, бо вона стала поперек найголовнішого закону природи. Йдеться знов-таки про закон збереження й перетворення енергії.

Мінеральні добрива допомагають справі лише в тому разі, коли не бракує добрив органічних. А коли органіки замало, мінеральні добрива здатні зруйнувати структуру ґрунтів: адже ж гумус — це живе тіло, воно наповнене бактеріями, дощовими черв'яками тощо. Хто не бачив, як дощовий черв'як перепускає через себе землю? Хто не помічав, що під кізком навіть у посуху зберігається волога? Без органіки, на голій хемії, земля родитиме не довго.

Ось чому все, що виробляє селянин, повинно бути його повною власністю. Тільки він знає, де в нього яка земля — бо він усю її перем'яв у власних пальцях.

Трудова теорія вартости зробила землю всього лише одним із засобів виробництва — тобто звела її до одного рівня з заводським конвейєром. Це найбільша з усіх помилок, в які будь-коли впадало земне людство. Фабричний конвейєр — лише мертва автоматика, а земний гумус — жива дитина Сонця. І водночас Мати Земного Людства. Божа Мати, якщо хочете! Деметра, Ізіда, Діва Марія. Бо хіба ж даремно ми ототожнюємо хліб із тілом Христовим, а виноградний сік із Його кров'ю? Слід зауважити: духовні підвалини своєї теорії Ф. Кене радив шукати в Євангеліях...

Знов про відносне й абсолютне. Тепер уявімо, що б сталося, якби завтра в Радянському Союзі було прийнято такий закон: все, що виробля-

ють люди в сільському господарстві, належить їм і тільки їм. Віднині їм вільно продукти своєї праці вивозити на світовий ринок — хоч у Китай або Японію. І земля також належить їм, а не державі. Бо саме так і було проголошено в перших декретах Радянської влади: земля — селянам, заводи — робітникам. Не якісь інші, а саме ці гасла дозволили більшовикам захопити владу.

Сталося б ось що: так звана плянова економіка одразу ж перетворилася б на ринкову. Бо джерелом ринкової економіки передовсім є зерно, яке селянин вивозить до міста. Саме з нього починається обмін товарами.

У масштабах держави товарного зерна виявиться 2 одиниці із 3 — вони дістануться промисловим робітникам та службовцям. Тобто тій категорії людей, яку Ф. Кене вважав безплідною. Бо люди — не дерева, вони не володіють листям, щоб приймати життєдану енергію безпосередньо від Сонця.

Якщо ж казати точніше, то 20% біологічної енергії дістануться державі, а інші 20% — промисловості. На більшу кількість держава й промисловість не мають права, якщо не бажають завдяки стихійному розмноженню бюрократії перетворити свої землі на безплідні пустелі.

Ринкова економіка нагадує велетенську кібернетичну систему, перфокарта для якої виготовляється на обробленій ниві. Ця система діє безвідмовно, бо вона самодіюча. Адміністративне втручання в неї здатне лише зашкодити. І розподіл 5 одиниць біологічної енергії, котрі ми маємо в злаках (солома плюс зерно), також відбувається автоматично. Отже можна сказати так: багатства народжуються зі свободи.

Чи готовий уряд Радянського Союзу перейти до ринкової економіки? Поки що ми бачимо лише деякі неістотні компроміси. Щодо закону про

індивідуальну трудову діяльність, то ми вже запитували у прихильників економічної теорії Маркса: чи не повертається Радянський Союз до ранньої стадії капіталізму, коли люди працювали по 12-14 годин на добу?..

Дещо на захист трудової теорії вартости. І тут, нарешті, ми змушені сказати кілька слів на захист трудової теорії вартости. Ця теорія втрачає ознаки наукової теорії, коли її починають абсолютизувати — тобто виводять вартість (до того ж абсолютну вартість) лише із самої праці, без участі природи. А потім на такому хисткому ґрунті спекулятивно вибудовують новий тип держави, новий характер людських взаємин і нову ідеологію. Та ще таку жорстоку ідеологію, що вона ось уже не одне десятиліття заливає землю людською кров'ю. Проте, якщо ми для трудової теорії знаходимо відповідне місце, то вона здатна вступити в гармонійну взаємодію з теорією фізіократів. І тоді ми дістаємо від неї користь.

Взаємодію цих теорій можна бачити в такій ієрархії:

- а) теорія фізіократів пояснює природу абсолютної додаткової вартости;
- б) трудова теорія пояснює природу відносної додаткової вартости.

Якщо ми так (і тільки так!) побачимо їхню наукову функцію — відпаде багато непорозумінь, котрі змушують земне людство нагромаджувати атомну зброю, бо кожна із цих теорій сьогодні намагається захистити себе тисячами нищівних мегатонн. Щоправда, капіталізм, який виростає із фізіократичної теорії, не схильний занадто теоретизувати — він уже, по суті, навіть забув про свої теоретичні підвалини. Йому вистачає практики, яка промовляє сама за себе.

З приємністю слід відзначити, що в деяких радянських органах друку почалося відкрите обговорення: як далі бути з землею? Її занепад уже перестав бути державною таємницею. Шукаються такі форми землеволодіння, котрі змогли б забезпечити землю від подальшого руйнування. Проте, слід зауважити, що пропозиції поки що не виходять за межі оренди землі у держави, а це зовсім не те, що здатне вилікувати смертельно хворий гумус. Занепад землі в Радянському Союзі зайшов так далеко, що тут потрібні значно радикальніші заходи.

Оренда особливо широко була розповсюджена в часи пізнього феодалізму — саме в розрахунку на орендаря й сформована динамічна взаємодія „Економічної таблиці” Ф. Кене. Саме він, орендар, і називався в ній виробником чистого продукту — отже й додаткової вартості. Далі йшли власники (феодала) та безплідна кляса (промисловці). Оце і є три суспільні кляси, на яких заснована „Економічна таблиця”.

Ми вже казали: „Таблиця” ґрунтується на енергетичній природі злаків, а ця природа залишилась тією ж самою. І залишилися кляси-сфери: хліборобство, держава, промисловість. Можна сподіватися, що такими вони залишаться і в майбутньому. Отже, немає жодних причин зрікатися „Таблиці” — вона й сьогодні не менш точно відтворює економічні взаємозв'язки, ніж будь-яка інша наукова формула.

На мій погляд, недостатнє розуміння універсальних закономірностей „Таблиці” й стало причиною тверджень, що Ф. Кене, мовляв, уже застарів — з'явилося багато нових економістів, котрі пішли значно далі. Дозвольте запитати: а куди ж далі — далі законів природи? Тут, власне, якщо й можна піти далі, то лише в одному напрямку: прив'язати землю до неба — тобто показати, що

земля (гумус) родить завдяки творчій діяльності Сонця. Точніше кажучи, слід пояснити роль фотосинтезу в економічних процесах. А відтак накласти універсальні закономірності „Економічної таблиці” на сучасне суспільство. Саме в цьому я й бачу своє завдання.

Що ж до оренди, то багатолітній досвід переконливо свідчить: ні, ця форма землеволодіння не здатна врятувати ґрунти від руйнування й виснаження. Саме тому в Європі й відбулась так звана буржуазна революція наприкінці XVIII століття, а в Росії селянська реформа 1861 року. Земля мусить мати не умовного, а безумовного господаря, який знає, що збагачена його зусиллями земля (на це потрібен капітал!) перейде синові, а від сина — онукові і т.д. Я розумію, як складно виглядає ця проблема в радянських умовах. Але пригадаймо ось що: більшовики просто ошукали народ після революції. Отже, доведеться виконати те, що вони обіцяли: справді-таки віддати землю селянам. Альтернативи тут немає і не може бути.

Фізіократична теорія не задовольняється тим, щоб показати пальцем на людину (передовсім на її м'язи) як на джерело вартости — вона бачить людину у взаємозв'язку з природою. Звісно, без людини безглуздо говорити про будь-яку вартість. Та не менш безглуздо вбачати вартість у самій лише праці: праця може бути спрямована й так, що вона стане причиною зубожіння, а не багатства. Можна вважати не лише правилом, а навіть законом природи: якщо селянин не є безумовним власником землі, а також продуктів своєї праці (робовласницька, феодальна й тоталітарна формації) — праця всього суспільства спрямована на виснаження гумусу й народу, отже на саморуйнування держави.

Це стається саме тоді, коли теоретики абсолютизують теорію трудової вартости, не розумі-

ючи її відносного характеру. Я сам пройшов радянські концтабори — мені не вельми приємно зайвий раз нагадувати, що в Радянському Союзі на цей вид праці (назовемо її власним іменем — рабською працею) покладаються великі надії. Тут доречно запитати: а чи в плянах перебудови не мається на увазі саме в такий спосіб упоратися з неминучим безробіттям? І що це означає конкретно: зобов'язати безробітних здобути нову кваліфікацію? Я вже був таким безробітним, коли мені заборонили друкуватися: спершу перекваліфікувався на нічого сторожа, а відтак на мордовського й уральського зека...

Та повернімося до трудової теорії вартости. Ні, вважати її зайвою не можна — вона потрібна, коли вирішуються суто соціальні проблеми. Проте, її роль в економічній науці слід вважати допоміжною.

Вирішуючи соціальні проблеми, можна абстрагуватися від питання про первісні джерела вартости — досить мати на увазі лише людську працю. Так, скажімо, діяли західні профспілки, захищаючи трудові інтереси робітництва. У цьому пляні можна вважати клясичним твором книги американського письменника Ептона Сінклера „Король вугілля”. Вона розповідає про те ж саме, про що розповідає К. Маркс у своєму „Капіталі”: про жорстоку експлуатацію пролетаріату в епоху первісного нагромадження капіталу. Важко, дуже важко доводилося профспілкам утверджувати право на умови праці, котрі зробили робітника почесним громадянином сучасного капіталістичного суспільства. Були клясові бої, були й жертви. Та коли зрештою перемогли профспілки, автор знаменитого роману сказав: годі! Ворогом не є і не може бути сам капітал — ворогами є люди, що вдаються до зловживань. Цим Е. Сінклер відрізняється від Маркса, для якого ворогом стає капітал як

такий, капітал як сутність. Але сутність чого?..

І в цьому вся справа. Адже ж капітал є не що інше, як виробництво додаткової вартости. Якщо додаткова вартість є наслідком експлуатації людської праці — капітал у самій своїй суті ворожий трудовій людині. І навпаки: якщо підґрунтям додаткової вартости є додатковий продукт, котрий запрограмовано в самій природі, тоді справа набуває цілком протилежного характеру: капітал є велике благо, а його руйнування — тяжкий злочин перед земним людством.

Саме цей злочин сім десятиліть тому й було вчинено в Радянському Союзі. Він стався внаслідок абсолютизації відносного. То байдуже, що Адам Сміт (а, може, й сам Маркс — тут мене відвідали поважні сумніви) хотів людям добра — верховні будівники комунізму взяли від них не людинолюбні мотиви (геть сантименти!), а практичні висновки: якщо вартість народжується із праці, зганяймо людей до колгоспів та концтаборів — і перемога комунізму забезпечена! Їм було невтямки: нарощуючи мертве (канали, заводи, електростанції), вони вбивали живе — людей і гумус. Людей їм не шкода — натомість з'являться нові. Проте, що відбувається вбивство гумусу, котре веде до зубожіння, вони просто не думали — адже ж про це ні в Маркса, ні в Леніна не написано.

Причини неминучого хаосу. І ось настав такий час, коли країна володіє гігантським промисловим потенціалом, безміром електроенергії, а люди мусять харчуватися за рахунок клинчиків землі, куди не можна загнати трактор. Там продовжують рільництво лопата й споконвічна сапка — майже ті самі інструменти, з яких починалося хліборобство близько 10 тисяч років тому. І Політбюро на чолі з М. Горбачовим приймає рішення (безумовно, „мудрі“!) то про розвиток ін-

дивідуального садівництва та городництва, то несподівано узаконює право городянина на купівлю покинутої сільської хати. Боже, до чого ж дійшло це суспільство! Кроку не ступити без рішення Політбюро. Дитині панчішки не натягнути — бо й про це має подбати Політбюро. І про колготки, і про зубну пасту — про все, про все!

Але зверніть увагу: під садки й городи видаються найгірші землі. А покинуту сільську хату можна купити лише при умові, що вирощену на присадибній ділянці картоплю ти здаватимеш у колгоспну комору. До того ж правління колгоспу має право залучати тебе до праці на колгоспному полі.

Отже, віддай, шановний городяніне, гроші й купи за них рабство, від якого втекли колишні мешканці покинутої хати. Кого ж радянські керівники закликають до нового мислення? Чи не слід їм починати із себе?..

Якщо найближчим часом державна земля не перейде в руки селянства (тобто не буде нарешті здійснене гасло, котре забезпечило перемогу більшовиків) — промислова реформа, що, по суті, вже розпочалася, лише прискорить економічне падіння гігантської імперії. А вслід за економічним падінням завирує суспільний хаос, із якого комуністична партія вже ніколи не випливе на поверхню громадського життя. У листі на ім'я М. Горбачова я писав із сибірського заслання: якщо радянську державу порівняти з возом, то можна сказати, що сьогодні двоє його коліс уже зависли над прірвою. Чи вистачить сил утримати віжки, щоб віз не завалився в прірву? Правду кажучи, на це надії мало.

Причина, котра приведе до остаточного падіння, полягає в тому, що, закликаючи народ до нового мислення, радянський уряд (і навіть сам Горбачов) все ще послуговуються старими марксистськими догмами. Так, скажімо, комуністична партія

з давніх-давен віддавала перевагу промисловості — саме тут вона вбачала справжнє виробництво. Тут, а не в сільському господарстві. Я маю на увазі виробництво в його абсолютному розумінні — тобто продукування додаткової вартости. Або капітал як такий.

Але ж промисловість за самою своєю природою не здатна виробляти ні додаткового продукту, ні додаткової вартости — вона виготовляє саму лише форму. Тільки форму — й нічого більше! Залізо вона здатна перетворити на танки, автомобілі, верстати тощо. Від цього заліза аж ніскільки не прибуде — навпаки, його стане менше. Стане менше також нафти, вугілля тощо. І так геть чисто все: дерево, що стає меблями, глина, що робиться цеглою, нас переконують: промисловість продукує лише форму, але ж не абсолютну вартість. Вартість до цих речей надходить із сільського господарства. Бо тут, як і в цілому Всесвіті, володарює закон збереження й перетворення енергії: здобувши відповідну кількість калорій від шматка хліба, людина використала ці калорії на виготовлення якоїсь потрібної речі. Ця річ знову обмінюється на хліб. Отже, насправді працює хліб людськими руками. Або точніше — працює Сонце. Це воно, всемогутнє світило наше, надає вартості речам, котрі ми виготовляємо на наших заводах. Якщо завтра Сонце не подарує землянам новий урожай (новий приплив вартости!), всі наші заводи позаростають будяками а люди власними тілами поповнять гумусний шар плянети.

Сучасна економіка надзвичайно ускладнює бачення цих простих взаємозалежностей. Але складність бачення не міняє суті явищ. Так, скажімо, Ленін бачив комунізм (що слід розуміти як рай земний) в електрифікації всієї країни. А виходить чомусь навпаки: чим більше в СРСР електрики, тим менше хліба.

Наведемо такий приклад: протягом останніх десятиліть були знищені багатющі заплави Дніпра, які, на сто кілометрів ліворуч від них і на стільки ж кілометрів праворуч, забезпечували найліпшим у світі сіном українське тваринництво. А на соковитих отавах випасалися незліченні череди — тисячі, сотні тисяч голів. Сьогодні там залягли застійні водоймища, як символ застою мислення радянських вождів. Гідроелектростанції не вельми збагатили державу електрикою, але скільки ж втратило суспільство молока і м'яса! І як ми занести живу душу нашого народу — освячений у тисячоліттях Дніпро!..

Гадаю, цей сумний приклад показує, як хибно спрямована праця призводить не до збагачення, а до зубожіння народу. До зубожіння матеріального й духовного одночасно. А хіба ж це єдиний приклад? Їх тисячі, сотні тисяч — аж до створення першої в Європі пустелі в колись багатючих калмицьких степах.

Зрештою ми маємо повне право засвідчити: вся радянська промисловість працює на самовиснаження країни. Огляньмося довкола: що вона дає окремій людині? У 1985 році мене як інваліда війни відпустили із південносибірського заслання у відпустку до Києва. Я проїхав поїздом майже від китайського кордону до української столиці. Годинами не відходив од вікна. Перед моїми очима пропливали такі убогі села, якими вони не були, мабуть, і за часів царських. Почорнілі дерев'яні халупки — така сьогодні вся неосяжна Росія. А міста — суцільні казарми, без будь-якої архітектури, наче вони збудовані для війська, не для мирного населення. Жодного будинку із власним обличчям! Тим часом електрика є всюди. І є телевізор — невтомний пропагандистський водолій, котрий допомагає тримати народ у цілковитому засліпленні.

Щоправда, останнім часом телепередачі стали самокритичніші. Та коли йдеться про цивілізований Захід, правди не почуєш. Мабуть вона, ця правда, виглядає вельми небезпечно, бо приводить до невтішного запитання: за що ж ми кров проливали? Хіба сім десятиліть капіталістичного розвитку зробили б менше й гірше? І як могла статися отака трагічна дивовижа: переможені країни (Західня Німеччина та Японія) протягом короткого часу досягли найвищого в світі життєвого рівня, а радянський народ повертається до життєвого рівня першої половини тридцятих років? Знову черги, порожні гастрономи й сумні анекдоти, якими ошуканий партією народ намагається розвіяти смуток.

Наштовхують на болючі запитання й сотні інших фактів. Мисляча людина бачить: якщо радянському урядові доводиться потайки, але щоденно (сьогодні на один крам, завтра на другий) підвищувати державні ціни, якщо доброякісних товарів (особливо продовольчих) стає все менше й менше, то куди ж ми посуваємось? Де та межа, від якої має початися зворотний процес — зростання народнього добробуту? Виходить, ми таки справді йдемо не вперед, а назад? Але куди ж саме?..

Уряд у своїй пропаганді зробив крутий поворот: уже ніхто не втішає казочкою про близьку перемогу комунізму — навпаки, з'явилися окремі судження, що сьогодні ми від нього далі, ніж були в роки короткого НЕПу. Всіляко засуджується сталінщина і брежнєвська застійність. Є намагання відродити деякі нелівські методи господарювання.

Що ж, я готовий вітати ці спроби. Але мене переслідують сумніви: чи не пізно партія схаменулася?

Саме на цьому й зосередимо нашу увагу. Є вельми істотна різниця в матеріальних і моральних передумовах ленінського НЕПу і горбачовсь-

кої перебудови. Така поважна різниця, яка не дозволяє навіть порівнювати можливості й наслідки цих двох неспіврозмірних економічних маневрів.

Конкретніше розглянемо ці питання в наступному розділі.

3. Фактор людський і фактор гумусний

Коли відсутня абсолютна додаткова вартість. Ленін розпочав НЕП із реформи в сільському господарстві. Були скасовані й суворо заборонені всі адміністративні заходи воєнного комунізму — заходи, що в незмірно збільшеному вигляді відродилися за часів Сталіна. Власне, головна методика господарювання в сільському господарстві лишається й досі тією ж самою: хліб на села відбирається повністю. Щоб не посилати в села озброєні продзагони, партія раз і назавжди вирішила цю проблему — примусово зіграла селян до колгоспів. То була тотальна війна проти селянства, яку не можна й порівнювати з нетривалими жорстокостями воєнного комунізму. Сталіністи рубали під корінь. Ба навіть корчували найкраще, найздоровіше коріння, лишавши в селах нездібних, непрацездатних, або напівлюмпенів та зледачілих п'яниць.

Я вже казав: програма на форму економічної системи закладається в сільському господарстві, бо саме тут, а не де-інде, виробляються абсолютний додатковий продукт і абсолютна додаткова вартість. Або не виробляються взагалі!..

Останнє твердження декому може видатися неймовірним або й нісенітним: якщо не виробляється додатковий продукт, за рахунок чого живуть міста й робітничі селища? І як він може не вироблятися, коли ми вже казали: можливості додаткового продукту закладені в самій природі злаків?

І все ж я не помиляюсь: можлива й така суспільна ситуація, коли абсолютна додаткова вартість не продукується взагалі. Щоб це зрозуміти, погляньмо на сучасний стан радянської економіки: щороку Радянський Союз закуповує за кордоном 30-40 мільйонів тонн зерна. А насправді йому не вистачає щорічно близько 100 мільйонів тонн, бо сучасний цивілізований світ продукує не менше, ніж по тонні на душу населення. Якщо зерна продукується менше, тоді гастрономи виглядають по-радянському: продукти тваринництва (м'ясо, ковбаси, вершкове масло тощо) зникають з прилавків.

Щоб купувати зерно, потрібна валюта. Її радянці добувають на тому ж таки Заході, розпродуючи природні багатства: золото, нафту, газ, лісоматеріали тощо. Отже, сьогодні радянське суспільство живе за рахунок майбутніх людей — власних онуків і правнуків. Тобто 280 мільйонів з волі більшовицької партії фактично паразитують на згвалтованому тілі планети. Чи можна за цих умов казати про виробництво абсолютної додаткової вартості? Безумовно, ні — вона в Радянському Союзі цілком відсутня. При цьому трудова вартість може існувати — як умовний вимір людської праці. Але ж яка від неї радість? Ми отримуємо гроші тільки за те, що вельми успішно руйнуємо власне майбутнє.

Гляньмо тверезим оком: адже не сьогодні виникла суспільна ситуація, за якої абсолютна додаткова вартість припинила своє існування. Це сталося давно — одразу ж після сталінської колективізації, коли все без винятку зерно, зібране на ланах, легко й просто потекло в державні комори. Бо в колгоспах справді-таки забирати зерно дуже легко.

З якої ж причини припиняється виробництво абсолютної додаткової вартості? Адже ж світить сонце, як воно світило завжди. Щоліта визрівають

злаки. Чому ж економічна ситуація складається так, буцімто суспільство цілком відрізане від Сонця — благодатне світило перестає дарувати нам те, що ми маємо право назвати ЕНЕРГІЄЮ ПРОГРЕСУ? Саме так я й називаю абсолютну додаткову вартість в „Економічних монологах”. І глибоко переконаний, що називаю правильно.

Слід звернути увагу ось на що: та обставина, що злаки мають 5 одиниць біологічної енергії, було відомо дуже давно. Саме ця енергія завжди програмувала розподіл праці: селянин діставав своє, ремісник своє, особа державна або духовна — та кож своє. Отже в самій природі злаків закладені підвалини будь-якої держави, котра завжди складається із трьох клясів-сфер. Я знов-таки мушу адресувати читача до „Економічних монологів”, де я про це розповідаю докладно.³ Тут же знов і знов слід повторити: коли в сільському господарстві залишаються дві одиниці біологічної енергії (фактично лише солома) — суспільство справді відризує себе від Сонця (хоч і не помічає цього!); воно тоді повністю переходить на життя за рахунок проїдання енергії гумусу — тобто за рахунок прогресуючого виснаження землі. Нова сонячна енергія в гумусних прошарках у цей час не нагромаджується — селянин ледь-ледь животіє, де вже йому дбати про збагачення землі? Та й земля фактично чужа. Селянина опановує тяжка апатія. Більше вродить чи менше — все одно йому не дістанеться навіть соломи, не лише зерна. І якщо хочете знати, звідки походить масове самогонування, то воно саме звідси.

Це психологічний бік справи. Що ж до енергетичного, то тут для прикладу годиться така наочна модель: взаємодія генератора й акумулятора

³ Руденко М., „Економічні монологи”, стор. 187-199.

у звичайному авті. Якщо, скажімо, зіпсується генератор, водій зможе деякий час їхати за рахунок енергії непогано зарядженого акумулятора. Але чи довго?..

Гумусний шар плянети і є справжнім акумулятором сонячної енергії. Генератором здатна бути людська праця — якщо вона цілком вільна. І навпаки: генератор одразу ж виходить з ладу, якщо з'являється насильство над працею.

У часи НЕПу гумусний акумулятор володів значним запасом енергії — капітал, попрацювавши півстоліття, віродив виснажену феодалізмом землю. Цієї енергії вистачило для їзди без генератора знов-таки на півстоліття. Ось вам наочна дія закону збереження й перетворення енергії!

Сьогодні колеса радянської економіки ледь-ледь крутяться. Чи здатний їх прискорити М. Горбачов? Якби він був навіть Богом, то й тоді для відродження енергії гумусу, висмоктаної сталінським тоталітаризмом, йому б належало попрацювати з півстоліття. Або й ціле століття. І не в умовах державного свавілля, коли все зерно в селах відбирається (сьогодні „купується” за псевдокарбованці), а в умовах повної свободи — свободи продукувати, свободи володіти, свободи продавати. Бо тільки вона, свобода, і є справжнім і єдиним продуцентом національних багатств. У цьому разі шотляндський монах Д. Скот був далекоглядніший від свого земляка А. Сміта — Скот проголошував: Бог є Абсолютна Свобода. Усе, що ми знаємо про християнську цивілізацію Заходу, переконали нас у несхибній правоті цієї величної формули.

Чи можлива рентабельність без ренти? На противагу НЕПові сучасна економічна реформа в Радянському Союзі розпочалася з промисловості — не з сільського господарства. Створення агропрому, введення бригадного та сімейного підра-

ду — це всього лише чергове бюрократичне крутійство в межах тієї ж самої колгоспно-радгоспної системи. Керівництво партії прагне обдури-ти саму природу: нехай, мовляв, земля і все, що вона продукує, належать державі (отже фактично партійній олігархії), а виробник мусить працювати так, ніби все це належить йому. За це він отримуватиме трохи більше стандартних папірців, котрі в Радянському Союзі називаються грошима. Тільки називаються, бо насправді такими не є: вони в собі не несуть енергетично-виміральної функції.

Адже ж функція грошей саме в тому й полягає, щоб у кожному окремому мить цілком точно вимірювати, яка кількість сонячної (біологічної) енергії протекла в даній крамниці, на даному прилавку. То є енергія, котру витратив робітник на виготовлення товару — якщо це промислові вироби. Біологічною енергією сам у собі промисловий товар не володіє — він володіє лише її відображенням у вигляді нової форми, котру придбав природний матеріал внаслідок людської праці. Залізо стало голкою або плугом, дерево зробилося меблями тощо.

Та коли на прилавок потрапляють продукти сільського господарства, вони є одночасно і носіями сонячної (біологічної) енергії, і носіями тієї енергії, котра витрачена людьми на їхнє виготовлення. Само собою зрозуміло: пріоритет належить цим товарам, бо з них починається всяке виробництво.

Проте марксистський догматизм, що прийшов до соратників Горбачова (та й до нього самого) іще з дитячого садка, віддає перевагу промисловим виробам — і саме тому економічна реформа почалася з промисловости. Ні, це вже не просто черговий бюрократичний маневр — тепер це конкретна і надзвичайно відповідальна справа: з 1 січня 1988 року майже вся промисловість (треба гада-

ти, за винятком військової) переведена на самофінансування. Або, кажучи іншою мовою, вступив у дію закон рентабельності...

Тут, даруйте, ми й спіткнемося об специфічно радянську нісенітницю, котра заряджена хаосом, як набій порохом. Справа ось у чому: радянське поняття рентабельності є лише умовним — це тільки назва, бухгалтерська функція, а не економічна категорія, котра має своїм підґрунтям ренту як об'єктивну реальність.

У капіталістичному виробництві навіть тоді, коли економісти забувають про вчення фізіократів, рента стає підґрунтям будь-якого товару автоматично — внаслідок ринкових відносин, що охоплюють усі галузі економіки.

Ми вже не раз звертали увагу читача на продукти сільського господарства, що перевершують харчові потреби селянства. Отой надлишок, що з'явився невідь звідки — і є рента. Або ж абсолютна додаткова вартість. „Невідь звідки” — вираз не лише риторичний: в трудовій теорії вартости цей надлишок взагалі опиняється поза увагою. Справа виглядає так, буцімто жодного надлишку взагалі не існує — є лише те, що виробляє сама людина. Тому трудова теорія вартости й дістала назву трудової: мовляв, усі багатства народжуються від людської праці — природа нічого нам не дарує. Не хочу витратити слів на марну суперечку: сьогодні лише сліпець здатний обстоювати цю фундаментальну неправоту А. Сміта. А відтак і неправоту К. Маркса.

Отже, справа виглядає так: радянський уряд рішуче, радикально переводить промисловість на закони рентабельності, не володіючи реальною рентою. Рентою в її природному, а не бухгалтерському розумінні. Які тут можливі наслідки? Наслідком такого рішення може бути лише економічний хаос. Бо це однаково, що виїхати в росій-

ське бездоріжжя на вантажному авті без мотора. Людям доведеться вилазити із кузова й гуртом пхати машину. Як довго? Куди й навіщо?..

Не варто особливо теоретизувати, щоб побачити недалеке майбутнє радянської держави в його справжньому вигляді.

У перспективі — голод. І це вже голод не на рік або два — голод без надії на полегшення. Що ж тут робити? З'являється урядове рішення: негайно, просто-таки гігантським стрибком зробити радянські промислові виробни конкурентноспроможними на світовому ринку. Це збагатить державу валютою — і тоді можна буде уникнути голоду. Хіба ж не фантастика? Вона нагадує сумної пам'яті китайські „великі стрибки”.

Якби навіть справді росіяни зуміли обскакати на світовому ринку німців, англійців, японців (що вельми й вельми сумнівно!), негайно ж виникла б інша проблема: хліб зробився б неприступним для народів, яким Бог не дав і десятої долі орного поля, котрим володіє радянська імперія.

О ні, це зовсім не внутрішня справа — як люди господарюють на землях своєї країни. Це завжди справа загальнолюдська, навіть космічна: планета — єдине ціле, дитина Галактики. Космос не споруджував ні китайської, ні берлінської стіни. Отже, володіючи найбільшим орним полем земної кулі, гріх купувати хліб в інших країнах. Щоправда, на мові радянських атеїстів слово „гріх” звучить не так суворо, як слово „злочин”. А шкода! Передовсім шкода тому, що в Біблії не раз згадується, як із-під ніг народів, котрі впадали у великий гріх, Бог забрав Хлібну Основу. Єврейські пророки вміли казати правду. Як же не шкодувати, що комуністи не вміють побачити цілком очевидного?..

Горбачовська фантастика залишиться фантастикою — радянська реальність буде іншою: якшо

люди й не помиратимуть від голоду, то лише завдяки мотичному рільництву. Держава, яка перейняла на себе обов'язок годувати народ (хоч завжди мусить бути навпаки!) — не годує його сьогодні, не зможе годувати й завтра. І зрештою наступне день, коли народ скаже: годі! Це станеться тоді, коли в робітничій сім'ї забракне не лише м'яса, а й хліба насушного. Гірко визнавати, але доведеться: день цей уже недалеко, бо на заморських хлібах народ, який незабаром стане 300-мільйонним, жити не зможе. Точніше кажучи: не народ, а народи Радянського Союзу. Таке уточнення стане знаменням новітніх часів. Воно стосуватиметься не лише форм граматичних, але й форм самої державности, яка народиться по той бік голодного хаосу.

Людський фактор. Кожен поворот партійної політики породжує свої газетні штампи. Учора, скажімо, серед пропагандистської піни булькало загадкове поняття: реальний соціалізм. Звідки воно походило і що в нього належало вкладати? Це добре чи погано — реальний соціалізм? На чому слід робити наголос — на тому, що соціалізм зрештою став реальністю? Чи, може, на тому, що він є реальним — тобто не тим, яким його вимріяли утопісти? А там думай про нього, що хочеш.

Часом здавалося: хтось із брежнєвської мафії виявився розумнішим від інших — хитро й тонко підпустив у схоластичну пропаганду елемент критичизму. Мені це подобалось: породжувало надію, що не всі там, довкола вождя радянської держави, як почали величати Брежнєва, надувні ляльки, є й розумні люди. Прихід М. Горбачова потвердив це моє припущення.

Але часом пропагандистські штампи породжують безнадію. Або навіть апатію. Ось, наприклад, газетний штамп часів горбачовської перебудови:

людський фактор. Тут одразу ж із державно-політичного хмаровиння проступає випещене обличчя марксистського сноба, який навіть не припускає, що й сам він може опинитися у сірому вируванні отого „фактору”. Учора це була просто „маса” — щось на зразок замішаної глини, цементу або навіть дитсадківського пластилину, із якого можна виліпити що завгодно. Сьогодні „маса” перетворилася на „фактор” — отже виростає в ієрархії партійних понять. Виявилось, людську масу не можна ліпити по-дитсадківському — вона чинить опір, хоча й пасивний. А це вже „фактор”. У „факторі” з’явилось щось таємниче, навіть загрозливе — з „масою” все було ясно, а з „фактором” доведеться поморочитись. Об нього можна обпекти руки або й зірватися з чиновницької драбини. А це трапляється лише раз на віку — мов у канатоходця, що балянсує на канаті поміж двома хмародерами.

І тут одразу ж починає відкриватися головний зміст перебудови: вона потрібна не заради самої людини, а заради виробничих темпів, котрі почали падати. Не держава для людей, а люди задля держави. Так було, так є. І дух той самий, і та ж сама мета: людина — лише засіб, а не особистість.

Але ж сім десятиліть тому Людина всюди писалася з великої літери — як і Бог. Нації також писалися з великих літер: Росіяни, Українці, Грузини. Це в тій самій імперії, котра була тюрмою народів. І справді ж таки була нею — з цим важко не погодитись. Та ось питання: чи перестала бути? А якщо не перестала — чи полегшало людям тоді, коли у Бога і народів хтось високий (вищий від Господа!) відібрав велику літеру? Хто ж він є? Відомо хто: Комуністична Партія. Бо лише в цих словах великі літери збереглися...

Звісно, я тут кажу не лише про форму написання, а передовсім про сутність явищ і понять. Са-

ме ж ота сутність і визначає людські стосунки.

Я не хочу повертатися до подій таких відомих читачеві, що вони ризикують здобути ознаки тривіальності. Гірко, але факт: і найстрашніше, і найсвятіше від надмірного вжитку робляться тривіальними. Отож, мабуть, на цих сторінках не слід докладно описувати, як учорашня „маса”, що нині в партійній мові здобула високий чин „людського фактору”, поволі, рік за роком, навчалася зневажати землю, працю, Бога, саме життя.

Можливо, це для мене стане колись окремою темою. У цій темі мені є що сказати — і з далеких років колективізації, коли я ще був дитиною, і з недавніх літ сибірського заслання, коли я зробився старим зеком. У першому разі я бачив, як партія лише починала вбивати в людях пошану до землі й праці. Одночасно пошану до Бога і самого життя. У другому разі я побачив наслідки страхітливих зусиль по виготовленню „нової людини” — побачив людину, яку партія сформувала впродовж радянських десятиліть. На моїх очах так просто, без особливих емоцій, чоловіки встромляли ножі в груди своїм сусідам по гуртожитку, а жінки випивали оцетну есенцію, щоб залишити після себе вологі горбки землі й беззахисних сиріток. На численних етапах, коли випадало спілкуватися з кримінальними в'язнями, я бачив таке падіння людської моралі, що „брати молодші”, земні тварини, здавалися мені шляхетнішими, ніж оті людиноподібні істоти.

Але ж їх поза ґратами мільйони — ось що найстрашніше! Згодом вони таки покидають тюрму — цю школу зненависти, школу деформації людського в людині, школу зневаги до праці й самого життя — покидають, щоб, повернувшись до заводів і радгоспів, вабити тюремною „романтикою” молодих, недосвідчених. І ті йдуть за ними — йдуть знов таки мільйонами! — бо нічого ліпшого доволка себе не бачать.

І часом звідти, з-за колючого дроту, юній душі задерикувато усміхнеться свобода, якої ніде не побачиш у „великій зоні” (так зеки називають увесь СРСР) — бо в малих зонах народжуються й такі колючі перлини:

*Стыд и срам на всю Европу —
Темнота мы, темнота:
Двадцать лет лизали —
Оказалось, что не та.*

*Только мы не унываем —
Не таков уж мы народ:
Наша партия родная
Нам другую подберет.*

Це вже вам не „Сідит Ленін на луґу” — тут відчувається справді нова людина: дотепна, освічена, навіть талановита. І все ж, прошу мені повірити: автор похмурої частушки про „конську гов’ядину” в розумінні суспільно-моральному був незмірно вартіснішим, ніж автор сатиричного шедевру, який ми щойно процитували. Той іще не втратив ні любови до землі, ні пошани до праці. А в душі новітнього автора багатотисячні ВТК (виправно-трудова колонія) виробили таку незбориму огиду до праці, що він уже й для себе самого лінується ворухнути пальцем. Він не вірить нікому й нічому — окрім хіба що тієї безсумнівної істини, що партія не забариться — обов’язково „другую подберет”. І та, друга, знов сяде йому на шию.

Всенародна апатія. Тепер порівняймо „людський фактор” часів НЕПу і той самий „фактор” за умов горбачовської реформи. Спрагли до праці селяни, позбувшись війни та воєнного комунізму, протягом якихось двох непівських років відродили народний добробут. І це після страхіть громадянської війни, розрухи й голоду.

Ось що в передмові до „Економічних монологів” пише генерал П. Григоренко з цього приводу:

„М. Руденко числами ілюструє величезний господарський стрибок, на який країна здобулася за шість непівських років. А я наочно пам’ятаю, як протягом одного лише сільсько-господарського сезону країна вирвалася зі страшного голоду. Я ніколи більше не бачив такої кількості людей у полі... Усі сміються, сміємося і ми. І так зо сміхом село першого ж року НЕПу саме наситилося і місто нагодувало. А рік пізніше країна почала експортувати збіжжя. І з кожним роком експорт зростає, аж до часу, коли почалася колективізація і ліквідація „куркульства як кляси”, що привело до нового, ще страшнішого голоду”.⁴

Ба, навіть у часи пізніші, коли хребет народний був уже перебитий сталінськими репресіями й другою світовою війною — навіть у роки сорокові й п’ятдесяті напівголодні, в солдатських черевиках і ватянках, знеможені люди порівняно швидко наповнили міські гастрономи горами ковбас, сирів тощо. Гастрономи ломилися від товарів. Такі делікатеси, як паюсна ікра, тріскова печінка й краби продавалися на кожному розі. Ціни були порівняно приступні — не кусалися так, як нині. Колгоспникам, звичайно, доводилося терпіти, але вони вірили, що це тимчасово. Їх, власне, нічим уже залякати не можна: колективізація навчила селянство жити з таких мізерних клапчиків землі, що тут, на присадибних ділянках, продуктивність праці досягла, мабуть, найвищих показників у цілому світі.

Три фактори обумовили повоєнне відродження добробуту: а) залишкова наснаженість гумусу від

⁴ Руденко М., „Економічні монологи”, с. 24-25.

часів доколгоспних; б) віра народу, що економічні труднощі породила війна; в) активна праця селян у колгоспах і на присадибних ділянках — праця, що в наступних поколіннях почала занепадати.

Сьогодні все це майже вичерпано — і фактор гумусний, і фактор моральний. Умерла віра в комуністичні гасла. Ба, навіть зникла довіра до законів, які сьогодні видає держава, щоб якимось уникнути безпросвітного румунського соціалізму. В народі так довго вбивали особисту ініціативу, що, по суті, сформувався новий тип людини: більшості радянських людей уже не треба ні багатства, ні комфорту — аби чарка та кавалок хліба, щоб занюхати сивуху.

Тепер партія похопилася: як ліквідувати все-народну апатію? Інтелігенція, звичайно, доволі жваво реагує на нові явища в літературі. Тут є певні зрушення. Та хіба їх досить? Хіба вони здатні обновити життя? Кожному видно: ні партійний апарат, ні апарат КДБ не зазнали жодних змін. Ані змін кількісних, ані якісних. Озброєний чорнильними автоматами (райкоми та обкоми) і автоматами бойовими (міліція й КДБ) державний фактор усе ще лежить страхітливим гнітом на факторі людському. І доки це становище триватиме, всенародна апатія лишиться тією реальністю, об яку розбіються найліпші наміри М. Горбачова.

Печальні прогнози. Тепер ми наблизились до невідворотного питання: що ж нас чекає попереду — на рубежі другого й третього тисячоліття? Коли у Горбачова запитали, якої оцінки він жадає для себе десь років через десять, симпатичний генсек відповів приблизно так: а я, власне, не передбачаю, що через десятиліття належатиме минулому — саме тоді на повну силу розгорнеться те, що ми закладаємо сьогодні.

Може, це й правда: розгорнеться. Але ж як саме?..

Я писав генсекові із сибірського заслання: якщо партія й надалі відбиратиме хліб у селянства, якщо вона не поверне селянам державну землю, із якої вже висмоктано життєву сонячну енергію, — початок третього тисячоліття ні йому, Горбачову, ні народам гігантської імперії не віщує нічого доброго. Звичайно, лист був коректний — як і належить писати людині, котра прагне врятувати свою державу від загибелі. До того ж робить це, не рубаючи людських голів, — ба, навіть дещо відпружуючи ідеологічний зашморг, накинута попередниками на народну горлянку. У своєму листі я виклав міркування, знайомі читачеві з „Економічних монологів” і конспективно відтворені в праці, яку я оце завершую. Посилався й на те, що писав до ЦК раніше — починаючи з 1960 року! Все це були волення людини, якій страшно бачити майбутнє радянської держави — страшно не за саму державу, а за людей, яких вона розчавить своїм падінням. Розповів, як за оці похмурі пророцтва радянським видавництвам було заборонено приймати від мене навіть звичайну лірику — про вербиці та про козуль. А 1974 року за метафізичний світогляд і грубі помилки у поетичній творчості мене виключено із лав партії. Далі все ясно: розпочався мій хресний шлях по дорогах Мордовії та Сибіру...

Про все це я докладно розповів генсекові — значно докладніше, ніж згадую тут. Було це напередодні XXVII з'їзду — можливо, саме тому й зателефонували із ЦК КПРС до Горно-Алтайського обкому. Гуртожиток будівельників, де я мешкав у тісній кімнаті (правда, самі будівельники мешкали іще гірше), почали відвідувати чорні „Волги”. Одні начальники приїздили, щоб повідомити: невдовзі економічний відділ ЦК докладно відповідь на мого листа. Інші просили його копію, щоб бути „в курсе дела”.

Жодної відповіді я так і не отримав — отож гадаю, що мої подальші кроки не можуть вважатися порушенням громадянської етики: хто не діждався відповіді від власного уряду, має право через його голову звернутися до земного людства.

Щоправда часткова відповідь з'явилася в рішеннях XXVII з'їзду — там чорним по білому написано, що держава надалі не буде відбирати в колгоспах зерно повністю, як робилося це раніше. Колгоспи матимуть твердий плян на п'ятирічку. Виконавши плянові поставки зерна (так звані „продаж” державі), решту матимуть право реалізувати за власним розсудом — на будь-якому ринку...

Не дочекавшись відповіді із ЦК, я написав туди знов — на цей раз із приводу згаданого рішення з'їзду. Я позитивно відгукнувся про нього — та лише як про чверть кроку в правильному напрямку. Напрямок заслуговує схвалення: зерно справді треба залишати на селі. І чим більше його залишається, тим краще — це єдино правильний шлях для нарощування біологічної енергії. А саме вона є справжнім багатством будь-якого суспільства. Бо то є енергія самого життя. Маючи безмір електроенергії, можна померти від голоду: людина не вмикається в електромережу, мов компютер.

І саме тому зерно, а не щось інше, поволі стає субстанціональним наповненням грошей на світовому ринку. Раніше це було золото. Але нині слід ставитися до нього як до звичайного металу — хоч і дорогоцінного.

Казав я в своєму листі й про те, що сучасна система землеволодіння (державно-колгоспна) не дозволить нарощувати врожайність — навпаки: земля й надалі втрачатиме родючість. Бо вона фактично ні ч и я . Ніхто особисто в ній не зацікав-

лений — вона перетворилась на безлику абстракцію.

Казав і про те, що сама економічна система (з усім її партійно-бюрократичним навантаженням) і надалі не дозволить залишати селянству ні зернини: адже ж вона існує саме для того, щоб правдою чи неправдою (останнє трапляється частіше) відбирати продукти праці в хлібороба.

Два врожаї зібрала країна після XXVII з'їзду — і жодного разу навіть для прикладу (заради захоплення!) ніде в колгоспах не залишилося й по тонні зерна: держава, як і раніше, „закуповувала” його повністю, стовідсотково. А райкоми й обкоми навипередки рапортували Горбачову про патріотичний рух колгоспного селянства, — понадпляновий „продаж” зерна по всіх безмежних усядах. І гноїли його в буртах під дощами не менше, ніж це робилося завжди. Отут вам і вся перебудова. Є лише „справна” цифра: у 1986 році зібрано „рекордний” врожай: 210 млн. тонн. Мільйоноротий парт-апарат старанно, як його вчили протягом багатьох десятиліть, надував чергову мильну бульку. Про рік 1987 пропаганда мовчить: як видно, похвалитися нічим.

Дивує мене горбачовська похвальба врожаєм 1986 року: де ж елементарна тверезість? Що „рекордного” є там, де до норми на душу населення не вистачає 70 мільйонів тонн? Як видно, й розумним людям властиві ті ж самі слабості, що й людям обмеженим: так і тягне бажане оголосити дійсним...

Ні, Михайле Сергійовичу — мало, дуже мало зробила очолювана Вами партія, щоб економічна реформа завершилась успішно. Чомусь це зрозуміло кожному сільському дядькові, але не зрозуміло ні Вам, ні ЦК: щорічно купуючи десятки мільйонів тонн хліба на Заході, не можна було розпочинати економічну реформу з промисловости — її

належало розпочинати з сільського господарства. Тільки так — не інакше!

Ось що я писав майже півтора десятиліття тому в книзі, котра посідає значне місце у моєму судовому вирощі:

„В полі мого зору перебувають основні закономірності — конкретні рішення мають бути опрацьовані фахівцями. Одначе, деякі зауваження, що впливають із самої суті економічних процесів, хотілося б висловити.

Помилкове вже те, що перші спроби здійснити економічну реформу стосувалися головним чином промислових підприємств. Не звідси треба починати — **реформу належить починати з сільського господарства!** (Підкреслено тут і далі в час писання — *М.Р.*). Вона повинна бути дійсно реформою — повною, безкомпромісною, з усіма наслідками, що з цього випливають:

- 1) вільний ринок для продуктів сільського господарства;
- 2) вільний вихід з колгоспу на ділянки, які за справедливим жеребкуванням видаються кожному, хто захоче перейти на індивідуальне господарювання;
- 3) при виході з колгоспу кожен має одержати свою частку спільних багатств;
- 4) землі має бути повернена її споконвічна вартість.

Слідом за цим мають бути виведені з державного сектора всі підприємства, які тією чи іншою мірою пов'язані з сільськогосподарським виробництвом: млини, пекарні, магазини, ресторани, ідальні.

Коротше кажучи, увесь господарський комплекс, зайнятий продукцією їжі, у першу чергу повинен вийти за межі державної монополії”.⁵

⁵ Руденко М., „Економічні монолози”, с. 185-186.

Невелике пояснення: тут ідеться про косигінську реформу, яка була забльоквана брежнєвським партапаратом. Та все ж деякі відомості пробивалися в пресу — це давало змогу висловитись.

І саме за це (читайте мій вирок) я відбув сім років таборів суворого режиму й чотири роки заслання. П'ятого не відбував — був великодушно помилуваний. Але ж за право на друкування моїх художніх творів від мене вимагали засудження моїх політичних злочинів.

Я відмовився засуджувати наведений вище „злочин”, бо й сьогодні думаю так само. Ось чому я опинився на Заході.

Це ж ясно: на декорованому тлі порожніх гастрономічних полиць не можна приймати державних рішень, що мають породити нечуване безробіття. Бадьорі запевнення (О-о, вони завжди бадьорі), буцімто в нас безробіття не буде, бо господарство плянове — ці запевнення уже мають перші наслідки: звільнених науковців „пляново” перекваліфікують на технічних працівників нікчемних побутокмбінатів. А десь попереду мільйони (якщо не десятки мільйонів) людей, котрих заводське та академічне начальство змушене буде виставити за двері з дуже простої причини: їм ні з чого платити заробітну платню. Якщо цього не робити, то жодна реформа навіть не розпочнеться.

Є лише одне виправдання горбачовській реформі: без неї результат був би не кращий. Крім того, існує моральний мотив: коли людина, що тоне, хапається за соломинку — ми їй співчуваємо більше, ніж тій, котра йде на дно бездіяльно, мов сокира.

Ще раз про м'язи і шлунок. Отже коротко підсумуємо. Сталося таке: спершу прийшов Ф. Кенне — королівський лікар, що глянув на суспільство

так, ніби то є одна людина. Бо чим, власне, мільйони людей відрізняються від окремо взятої людини? З боку фізіологічного лише кількісно. В кожного із них є орган, котрий переробляє живу речовину на енергію м'язів і мозку. Отже, слід починати не з м'язів (тобто не з людської праці), а з питання: як і звідки потрапляє енергія в орган, що називається шлунком? У Франції (точніше в Парижі) легко було відповісти на це питання — незмірно легше, ніж в Англії, де жив А. Сміт. Продовольчий ринок у Парижі так і називався: Черев Парижа...

Саме тут починається справжня економічна наука. Саме тут, а не в демагогічній класифікації К. Маркса, до якої, безумовно, А. Сміт не причетний — він створив лише передумови, розпочавши економічне стеження від м'язів, а не від шлунку. Шлунок А. Сміт залишив поза увагою — а разом з тим лишилися поза увагою цілі колонізовані материки, які виробляли сільсько-господарську продукцію, щоб англійська промисловість запанувала над цивілізованим світом. Вона й справді запанувала. І тоді вчення А. Сміта впливло на поверхню інтелектуального життя, а вчення Ф. Кене пішло на дно, де й пролежало ось уже два з половиною століття. Ми кажемо: годі йому там лежати — ніщо сьогодні так не потрібне людству, як це велике вчення.

Сучасна демографія, екологія, рільництво змушують нас уважніше вивчити початкову й завершальну протилежність цих двох економічних шкіл. А також наслідки цієї протилежності. Зрештою, у нас є цілковите право сказати: негативний наслідок експерименту — це також вельми великий здобуток для науки. Часом він буває вартіснішим від позитивного наслідку. Позитивний економічний наслідок належить капіталістичному світові, котрий навіть не знає, що він розвивався за зако-

нами, відкритими Ф. Кене. Капіталізові й не треба було цього знати — він просто не вдавався до жодних експериментів, а йшов методично, впевнено тим шляхом, яким його вела сама Природа.

Соціалістичний світ, як запевняють його лідери, вирушив у дорогу, керуючись вченням К. Маркса й В. Леніна. Мені приємно, що видавництво „Сучасність” зрозуміло, на перший погляд, парадоксальне протиставлення ленінського економічного вчення марксизмові.⁶ Це протиставлення в „Економічних монологах” виникло не випадково: Ленін справді був першою людиною, котра збагнула непридатність „старих книг” (так він називав „Капітал”) для побудови соціалізму. І через те його соціалізм (НЕП) зробився дуже близьким родичем капіталізму.⁷ Що з ним, таким соціалізмом, мало статися при нормальному економічному розвитку — цього ми не знаємо, бо НЕП було зруйновано через п'ять років по смерті Леніна. Найлогічніше припустити, що мав, зрештою, перемогти вельми наочний закон природи, про який ми вже згадували: не можна бути трішки вагітною...

Як же має завершитися соціальний експеримент М. Горбачова — перемогою чи поразкою?..

Проте, Горбачов жодних експериментів не ставить — навпаки, він прагне врятувати імперію від негативних наслідків експерименту, на який її з жорстокою легковажністю штовхнули більшовики. Але занадто пізно — ось у чому справа! І через те зусилля Горбачова, на жаль, не зможуть навіть пом'якшити державного падіння.

Зарадити лихові сьогодні можна було б хіба що радикальною реформою в сільському господарстві. Такою реформою, яка безумовно й безкомпро-

⁶ Руденко М., „Економічні монологи”, с. 6.

⁷ Руденко М., „Економічні монологи”, с. 23.

місно повернула б землю на лікування — тобто у повну, з переходом у спадок, узаконену найвищими гарантіями власність селянства.

Можливо, децю пом'якшить падіння ширша передача землі в оренду. Але від падіння не врятує. Бо все одно це ліки не надійні: сьогодні орне поле Радянського Союзу — мало не чверть орного поля планети! — перебуває в такому виснаженому стані, що йому потрібні не орендарі, а реаніматори. Реаніматорами є лише фермери-землевласники. В орендаря мета протилежна: не вкласти капітал у землю, а видобути його із землі. А далі хоч і полин не рости. І лише фермер-землевласник та його законні спадкоємці є лікарями-реаніматорами, які здатні повернути напівживій землі те, що з неї випито сталінським тоталітаризмом — життєдайну енергію сонця. Хлібну Основу, як вона називається в Біблії.

Поки що не видно, щоб Горбачов і його оточення погодились на такий шлях — він рівнозначний самоусуненню комуністичної партократії від влади. Ні Югославія, ні Угорщина для прикладів нам не годяться: там збирають в середньому по 60-65 центнерів зерна з гектара. Тобто в 5-6 разів більше, ніж у Радянському Союзі. А якщо й брати їх за приклад, то він знов-таки подарує нам негативний досвід: ось, бач, і врожайність висока, а країни такі далекі від економічного процвітання, ніби це Азія, не Європа. Або Латинська Америка, що сьогодні захлинулась у фінансових боргах. В чому ж тут справа?..

Відповідь однозначна: в тоталітарності й авторитарності цих держав. Знов таки слід повернутися до формули Д. Скота: Бог є Абсолютна Свобода. Якщо й виникає на шляху Абсолютної Свободи економічна нерівність поміж окремими індивідами, то вона перекривається іншими вигодами: свободою творчості. Творцем належить бачити

не лише майстра пера або пензля - Творцем є також фермер. І, можливо, передусім він: виконуючи повеління Господнє, фермер творить справді ж и в е — а не лише відображення живого на полотні чи в глині. Творцем належить бачити також капіталіста: хіба його мистецтво фінансової гри стоїть нижче від гри шахових королів?..

Якщо ми продовжимо розгляд, кого належить уважати творцем, і кому вельми потрібна творча свобода, то нам доведеться згадати й кухаря, і механіка, і кравця, і навіть хлопчика-водоноса десь на південному базарі. Ніхто із людей, що трудяться за власним покликанням, не залишається поза переліком. І тоді ми зрозуміємо, чому в концтаборах Радянського Союзу так багато кримінальних в'язнів: не маючи змоги вільно розвинути закладені в них природою здібності, ці люди живуть так, мов корінці дерева, що наштовхнулися на гранітну скелю — вони намагаються всіляко її обійти. Але обходити заборонено законом. Той, хто за капіталістичних умов міг би стати найкориснішою людиною, стає тюремним покручем. Він уже ніколи не повернеться до нормального життя — бо те, для чого він народився, виявилось під заборону.

Що ж до капіталістичної нерівності, то слід зауважити: ця нерівність ніколи не досягає абсолютного характеру. Ніхто не з'їсть одразу трьох обідів, не видудлить відро вина, не залізе у двох авт, не засне одночасно в кількох кімнатах тощо.

І врешті-решт ніхто з тих, хто вміє вигравати на арені справді вільного світу, не забирає свої багатства на той світ, — усі вони залишаються на землі, серед смертних людей у вигляді нових надбань християнської цивілізації. І в цьому — саме в цьому! — належить бачити найвищу справедливість. Гадаю, такої справедливості цілком досить,

бо вона встановлена не людьми, а Богом. Чим кінчаються намагання її „удосконалити”, добре видно з трагічного досвіду Радянського Союзу.

16.12.1987 — 16.01.1988, Мюнхен.

Обкладинка — Іван Яців